

Juliusz Sikorski

Mniejszości wyznaniowe w Gorzowie w dobie PRL : zarys problemu

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 16, 211-243

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Juliusz Sikorski
Gorzów

Mniejszości wyznaniowe w Gorzowie w dobie PRL. Zarys problemu

Dotąd mniejszości wyznaniowe w Gorzowie nie doczekały się szerszego omówienia. Wyjątek stanowią kościoły ewangelicko-augsburski oraz grekokatolicki, w których są badacze parający się opisywaniem przeszłości. Zainteresowaniem badaczy cieszyła się także, z racji ponadregionalnej rangi, również gorzowska gmina Muzułmańskiego Związku Wyznaniowego. O pozostałych konfesjach zgoła niewiele do dziś wiadomo. Cieszy zatem fakt, iż w przygotowaniu jest praca doktorska poruszająca tę właśnie problematykę w odniesieniu do całego obszaru tzw. Ziemi Lubuskiej¹.

Intencją autora niniejszego opracowania jest zatem lukę tę nieco zapełnić, dostarczając Czytelnikom podstawowego zestawu faktów na temat funkcjonujących tu mniejszości wyznaniowych. Interesowały mnie przede wszystkim: moment pojawienia się przedstawicieli poszczególnych wyznań, jego duchowni, kierownicy zborów, liczba wyznawców, baza lokalowa. W miarę możliwości źródłowych zestaw ten uzupełniłem innymi ważnymi, w moim odczuciu, faktami z ich dziejów. Z tego też względu konfesjom aktywniejszym poświęcono tu więcej uwagi.

Podstawą źródłową niniejszego opracowania są w głównej mierze materiały administracji państwowej i samorządowej znajdujące się w zasobie Archiwum Państwowego w Gorzowie. Stąd daleko jest jeszcze do wyczerpania tematu.

Terytorialnie pracę ograniczyć zamierzałem wyłącznie do samego miasta Gorzowa. W toku prowadzonej kwerendy uznałem jednak, iż w opracowaniu należy uwzględnić również wyznania mniejszościowe, których placówki zlokalizowane zostały w regionie, a których zasięg działania obejmował Gorzów. Wreszcie praca wykracza nieco poza wyznaczone w tytule ramy, chronologicznie uwzględniając także w miarę możliwości początek lat 90.

Dla przejrzystości niniejsze opracowanie podzieliłem na dwie podstawowe części: kościoły i związki wyznaniowe chrześcijańskie (1) i niechrześcijańskie (2). Pierwszą z nich dodatkowo rozbiłem na: kościoły katolickie (1.1.), prawosławny (1.2.), protestanckie (1.3.) oraz wyznania chrześcijańskie nietrynitarnie (1.4.). Z tej grupy kościoły protestanckie wymagały dalszego podziału.

1 Pracę pod tytułem *Mniejszości wyznaniowe na Ziemi Lubuskiej po II wojnie światowej* przygotuje na Uniwersytecie Zielonogórskim Anna Chabasińska.

* * *

1. Chrześcijańskie kościoły i związki wyznaniowe

1.1. Kościoły katolickie

1.1.1. Kościół greckokatolicki

W roku 1947 wraz z akcją „W” do Gorzowa dotarła ludność ukraińska (głównie karpaccy Łemkowie i Bojkowie) będąca głównie wyznania greckokatolickiego. Na terenie powiatu gorzowskiego osiedlono wówczas 709 osób, z których 80% było Łemkami². W samym mieście w połowie września 1947 roku mieszkało 59 osób pochodzenia ukraińskiego³. Nie wszyscy być może byli wiernymi Kościoła greckokatolickiego. Niemniej jednak władze administracyjne nie ujmowały obecności tej mniejszości w żadnych sprawozdaniach⁴.

Dopiero pod koniec lat 60. w kościele p.w. św. Krzyża odprawiono pierwsze w Gorzowie nabożeństwo w obrządku greckokatolickim. Od tej pory odprawiał je tu regularnie raz w miesiącu proboszcz parafii w Wałczu i Szczecinku ks. Teodor Markow. W pracy duszpasterskiej w Gorzowie wspomagali go również księża z Zielonej Góry i Wrocławia⁵.

W roku 1973 grekokatolikom przekazano kaplicę na cmentarzu przy ul. Warszawskiej. Wówczas opiekę nad tutejszymi wiernymi objął ks. Władysław Rosiecki, który stał się organizatorem parafii p.w. św. Józefata Kuncewicza erygowanej dwa lata później. Wówczas także konsekrowano kaplicę⁶. Od roku 1984 zastąpił go ks. Bogdan Pipka, zaś w roku 1990 gorzowską Grekokatolicką Parafię Personalną

2 Archiwum Państwowe w Gorzowie (dalej APG), Starostwo Powiatowe Gorzowskie (dalej SPG), sygn. 401, s. 457, pismo Zarządu Miejskiego (dalej ZM) w Gorzowie do SPG, 25 IX 1947. Zob. M. P e c u c h, *Mniejszości narodowe i etniczne w Gorzowie w latach 1945-2005*, w: *Gorzów Wielkopolski w 60-lecie. 1945-2005*, pod red. D. A. R y m a r a i J. S i k o r s k i e g o, Gorzów 2005; M. P e c u c h, *Gorzowscy grekokatolicy*. Trakt nr 11 z 1997, s. 57; tegoż, *Ukraińcy w Gorzowskiem*. Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny (dalej NRHA) nr 4, Gorzów 1997, s. 190.

3 APG, SPG, sygn. 401, s. 457, pismo ZM w Gorzowie do SPG, 25 IX 1947.

4 Sytuacja wynikała z faktu, iż Cerkiew grekokatolicka w Polsce w tym czasie przestała istnieć, a prześladowania, jakim poddano duchowieństwo tego Kościoła, doprowadziły do niemal całkowitej likwidacji obrządku. Sądzone także, iż rozproszona na ziemiach zachodnich i północnych Polski mniejszość nie będzie w stanie się odrodzić. Żadne akty prawne jednak formalnie go nie likwidowały. W związku z sytuacją kościoła papież Pius XII udzielił prymasowi Kościoła rzymskokatolickiego Augustowi Hlondowi specjalnych pełnomocnictw w zakresie opieki nad duchowieństwem i wiernymi obrządku wschodniego. Sytuacja taka trwała do drugiej połowy lat 50., kiedy to w efekcie październikowych przemian zmianie uległa polityka władz wobec tego wyznania. I. H a ł a g i d a, *Ukraińcy na zachodnich i północnych ziemiach Polski. 1947-1957*, Warszawa 2002, s. 53-54.

5 M. P e c u c h, *Gorzowscy grekokatolicy*, dz. cyt., s. 57.

6 APG, Urząd Wojewódzki w Gorzowie (dalej UWG), sygn. 1403, pismo do WdSW UW w Gorzowie, 18 VIII 1987.

objął ks. Piotr Gaborczyk⁷. Dnia 30 września 1994 kuria biskupia obrządku bizantyjsko-ukraińskiego administratorem parafii w Gorzowie, Międzyrzeczu, Skwierzynie, Strzelcach Krajeńskich oraz Osiecku mianowała ks. Vasile Stoica⁸. Jednak jeszcze w tym samym roku nominację na administratora parafii w Gorzowie, Strzelcach i Skwierzynie odebrał ks. Mikołaj Petriwskyj⁹. Z dniem 1 listopada 1995 roku administratorem parafii w Gorzowie, Strzelcach i Skwierzynie mianowano ks. Romana Lirkę¹⁰.

Stosunkowo późne powstanie parafii grekokatolickiej w Gorzowie stało się przyczyną przejścia sporej części grekokatolików do Kościoła prawosławnego, gdzie pod koniec lat 80. stanowili oni około 50% wiernych. W tym czasie na terenie województwa gorzowskiego mieszkało 200 grekokatolików. Według oceny władz: *ilość uczestników nabożeństw wynosi 20-30 osób, a w Gorzowie nawet mniej*¹¹. W połowie lat 90. na terenie województwa gorzowskiego istniało 5 parafii tego Kościoła. W całej diecezji zielonogórsko-gorzowskiej mieszkało wówczas 15 tysięcy jego wyznawców¹².

1.1.2. Kościół polskokatolicki¹³

We wrześniu 1981 roku ks. Józef Bryza, mieszkający dotychczas w Strzelcach Krajeńskich, został upoważniony przez ordynariusza diecezji wrocławskiej Kościoła polskokatolickiego do zorganizowania parafii obejmującej obszar województwa gorzowskiego¹⁴. Przeszło dwa lata zajęły prace nad jej organizacją, bowiem placówkę p.w. św. Józefa Oblubieńca NMP erygowano dopiero 12 grudnia 1983¹⁵. Wcześniej, 16 kwietnia, wspólnota wiernych zgłosiła swój akces do Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego¹⁶. Od chwili erygowania parafii jej administratorem był ks. Józef Bryza, który w roku 1987 został jej proboszczem. Urząd ten piastuje po dziś dzień.

Parafii w dniu 11 kwietnia 1984 roku przydzielono pomieszczenia po Stowarzyszeniu PAX przy ul. Wał Okrężny 1¹⁷. Dziesięć dni później odbyło się ich uroczyste poświęcenie połączone z nabożeństwem ekumenicznym, w którym udział wzięli biskupi: Wiktor Wysoczański – prezes Społecznego Towarzystwa Polskich

7 Tamże, pismo wikariatu generalnego biskupa przemyskiego do UW w Gorzowie, Górowo Iławieckie, 18 VI 1991.

8 Tamże, Dekret nominacyjny, L.dz. 296/94, Przemysł 30 IX 1994.

9 Tamże, Dekret nominacyjny, L.dz. 373/94, Przemysł (b.d.).

10 Tamże, Dekret nominacyjny, L.dz. 257/95, Przemysł, 1 XI 1995.

11 Tamże, pismo WdSW UW w Gorzowie do UdSW w Warszawie, 25 VIII 1987.

12 *Zapomniano o grekokatolikach*. Gazeta Lubuska nr 14 z 17 I 1995.

13 Początki Kościoła sięgają XIX wieku, kiedy w Stanach Zjednoczonych powstał jako odpowiedź na dyskryminację polskich emigrantów przez księży niemieckich i irlandzkich. Od 1919 roku wyznanie rozwijać zaczęło się także na terenie ziem polskich.

14 APG, UWG, sygn. 1410, pismo ordynariusza diecezji wrocławskiej Kościoła polsko-katolickiego do ks. Józefa Bryzy, 17 IX 1981.

15 Tamże, Dekret, 12 XII 1983.

16 Tamże, pismo misji Kościoła polskokatolickiego w Gorzowie do Tymczasowej Rady PRON w Gorzowie, 16 IV 1983.

17 Tamże, Decyzja o przydziale lokalu użytkowego, 11 IV 1984.

Katolików¹⁸ oraz Wiesław Skołucki – ordynariusz diecezji wrocławskiej Kościoła polskokatolickiego¹⁹.

W momencie erygowania parafia liczyła 109 wiernych z Gorzowa oraz 12 ze Strzelec Kraj. Siedem lat później obejmowała kilkanaście rodzin²⁰. W roku 1993 przy parafii został uruchomiony punkt katechetyczny. W tym czasie parafia czyniła także starania o przydział nowej kaplicy z lepszą lokalizacją. Zabiegi te zakończone zostały jednak fiaskiem, zaś w roku 2006 w związku z wyburzeniem dotychczasowej siedziby parafii nową kaplicę ulokowano w zaadoptowanym obiekcie przy ul. Spokojnej.

1.2. Kościoły prawosławne

1.2.1. Autokefaliczny Kościół prawosławny²¹

Rok po zasiedleniu na tym obszarze greckokatolickich Łemków (1948) odnotowano w aktach po raz pierwszy obecność w Gorzowie 50 wiernych wyznania prawosławnego²². Pierwsze próby utworzenia w mieście parafii oraz pozyskania obiektu sakralnego przy ul. Walczaka podejmowane na początku lat 50. przez metropolitę warszawskiego i całej Polski Makarego spełżyły na niczym. W tej sytuacji Gorzów przypisano do erygowanej w 1952 roku parafii w Brzozie. Swym zasięgiem obejmowała ona również pow. strzelecki, Skwierzynę oraz Choszczno. Jej proboszczem był ks. Mikołaj Poleszczuk. Liczyła ona ogółem 1200 wiernych²³.

Pierwszy duchowny prawosławny w Gorzowie osiedlił się dopiero na początku lat 60. Był nim ks. Anastazy Sienkiewicz – dotychczasowy proboszcz w Szczecinku. On to ujął w zorganizowane ramy tutejszych wyznawców Kościoła, z pochodzenia Łemków i Białorusinów. Początkowo nabożeństwa odprawiano w mieszkaniach prywatnych. Już jednak na początku 1962 roku wspólnie udało się pozyskać i zaadoptować na cele kultu religijnego budynek przy ul. Warszawskiej 65. Dopiero po tym fakcie w dniu 7 stycznia 1963 roku ks. Sienkiewicz został formalnie delegowany przez biskupa do zorganizowania parafii w Gorzowie, co zostało uwieńczone erygowaniem placówki p.w. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny jeszcze w tym samym roku²⁴. Z dniem 26 listopada ks.

18 Statutowym celem Towarzystwa była działalność na rzecz Kościoła polskokatolickiego. Lubuski oddział Towarzystwa działał również w Gorzowie. W 1984 roku skupiał 101 członków z Gorzowa i Zielonej Góry.

19 *Biskupi W. Wysoczański i W. Skołucki u wojewody gorzowskiego*. Gazeta Lubuska z 19 VII 1984; M. T o m c z a k, *Czcic dom rodzinny*. Ziemia Gorzowska nr 31 z 3 VIII 1984.

20 APG, UWG, sygn. 1410, notatka dot. Kościoła polskokatolickiego, 26 I 1996.

21 Kościół prawosławny ukształtował się w XI wieku jako wschodniobizantyjski odłam chrześcijaństwa. W Polsce od 1371.

22 Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (dalej APZG), Urząd Wojewódzki Poznański Ekspozytura w Gorzowie (dalej UWPEG), sygn. 33, s. 16, Sprawozdanie sytuacyjne za IV kwartał 1948.

23 APG, UWG, sygn. 1422, charakterystyka parafii prawosławnej pw. św. Michała Archanioła w Brzozie; tamże, pismo metropolity warszawskiego i całej Polski do UdSW w Warszawie, 12 IX 1952; M. P e c u c h, *Ukraińcy w Gorzowskiem*, dz. cyt., s. 190.

24 APG, UWG, sygn. 1422, Informacja o cerkwi prawosławnej w Gorzowie, 26 XI 1996.

Sienkiewicz został oficjalnie powołany na jej proboszcza²⁵. Kierował nią przez kolejne 21 lat.

Na początku marca 1984 roku do obsługi parafii został skierowany w charakterze wikariusza ks. Bazyli Michalczuk²⁶, zaś 29 marca otrzymał nominację na jej proboszcza i administratora²⁷.

Dnia 25 kwietnia 1988 parafii przyznano półhektarową działkę przy ul. Kostrzyńskiej. Pierwotnie w użytkowanie wieczyste, a w 1991 roku przekazano ją na własność²⁸. Szybko rozpoczęto tu budowę cerkwi. Dnia 23 października 1988 roku odbyła się uroczystość poświęcenia i wmurowania kamienia węgielnego, zaś w miejscu przyszłego ołtarza wmurowano relikwie św. Młodzieńców. Budowę gorzowskiej cerkwi zakończono uroczystą konsekracją dokonaną 21 października 1995 roku. W jej trakcie do ołtarza włożono szczątki męczenników z początku IV wieku: św. Anichimosa, św. Eulampii oraz biskupa Nichomedii. Pierwszą liturgię w obrządku prawosławnym odprawił w niej arcybiskup – metropolita Bazyli²⁹.

Pod koniec roku 1983 Kościół prawosławny na terenie województwa skupiał w trzech parafiach (Gorzów, Barlinek, Ługi-Brzoza) około 1000 wiernych³⁰. Osiem lat później w samym mieście było 50-65 rodzin tego wyznania³¹, zaś w roku 1996 na terenie województwa gorzowskiego Kościół liczył ponad 3 tys. wiernych skupionych w czterech parafiach: w Barlinku, Brzozie, Ługach i Gorzowie. Najwięcej wyznawców mieszkało w Gorzowie oraz w gminach Barlinek, Dobiegniew, Międzyrzecz i Strzelce Krajeńskie. W samym Gorzowie parafia skupiała wówczas blisko 300 rodzin³².

1.3. Kościoły protestanckie

1.3.1. Kościół ewangelicko-augsburski³³

Pierwsze wzmianki o obecności w mieście ewangelików augsburskich pochodzą z kwietnia 1946 roku. Podano wówczas między innymi, iż Kościół ewangelicko-augsburski w mieście jest reprezentowany w *minimalnym procencie*³⁴. Z dość oczywistych przyczyn nie uwzględniano wówczas, przebywającej jeszcze w Gorzowie, grupy ponad 2000 Niemców³⁵ – w większości bez wątplenia ewangelików.

25 Tamże, Dekret nr 14 na diecezję wrocławsko-szczecińską, 26 XI 1964.

26 Tamże, Dekret nominacyjny, Wrocław 3 III 1984.

27 Tamże, Dekret nominacyjny, 29 III 1984.

28 Tamże, Decyzja UM w Gorzowie, 25 IV 1988; tamże, decyzja UW, Gorzów, 1 II 1993.

29 A. P e z d a, *Ikony i malowidła*. Gazeta Lubuska nr 257 z 4-5 XI 1995; M. A r e n t, *Jedyna taka świątynia... Ziemia Gorzowska* nr 42 z 16 X 1997.

30 Tamże, sygn. 2061, s. 12, Informacja dotycząca ugrupowań religijnych i ich wpływu na kształtowanie postaw społeczno-politycznych ludności w województwie gorzowskim, 28 X 1983.

31 M. Z i ę t e k, *Piętnastu bogów*. Gorzowska Gazeta Nowa nr 133 z 11 VII 1991.

32 APG, UWG, sygn. 1422, Informacja o cerkwi prawosławnej w Gorzowie, 26 XI 1996.

33 Kościół powstał w wyniku Reformacji zainicjowanej wystąpieniem Marcina Lutera w 1517 roku. Początki Kościoła w Polsce sięgają lat 20. XVI stulecia.

34 APG, SPG, sygn. 363, s. 153, Sprawozdanie za miesiąc kwiecień 1946.

35 Z. C z a r n u c h, *Niemcy w Gorzowie Wlkp. 1945-50. Cz. 2: sierpień 1945 – grudzień 1950. Wysiedlenia pojaltańskie*. NRHA nr 4, Gorzów 1997, s. 88.

Latem tego roku do miasta przybył polski ewangelicki duchowny z Poznania – ks. Karol Świtalski. Od tego momentu rozpoczęto nawiązywanie szerszych kontaktów ze współwyznawcami w regionie, którzy dotarli tu głównie z Polski centralnej, ziem wschodnich oraz z Łotwy i Estonii. Jesienią 1946 roku udało się zorganizować spotkanie kilkunastu ewangelików, a na początku następnego roku w prywatnym mieszkaniu przy ul. Mieszka I 53/10 odbyło się pierwsze po wojnie polskojęzyczne ewangelickie nabożeństwo³⁶.

Fakt utworzenia zboru władze miasta odnotowały jednak dopiero w listopadzie 1947 roku³⁷, zaś pierwsze informacje dotyczące ilości wyznawców pochodzą z końca następnego roku. Według szacunków władz było ich wówczas około 200³⁸. Na przestrzeni najbliższych lat liczba ta ulegała poważnym wahaniom. W roku 1951 parafia liczyła 58 osób³⁹, by w 1953 roku powrócić do stanu z roku 1948 i osiągnąć ponownie, jak podawał władzom ks. Meyer, około 200 wiernych (Gorzów i okolice)⁴⁰.

Według informacji władz w 1956 roku gorzowska parafia liczyła około 100 wyznawców, z tego w samym mieście było ich około 60-70 osób⁴¹. W 1977 roku było w Gorzowie około 100 rodzin ewangelickich, choć w nabożeństwach, odbywających się w tym czasie raz miesiącu uczestniczyło najczęściej około 20-30 osób⁴². Pod koniec 1983 roku na terenie województwa parafia w Gorzowie oraz placówka w Słubicach skupiały łącznie około 500 wiernych⁴³.

Na przeszkodzie swobodnemu rozwojowi parafii stanęły kłopoty z pozyskaniem na cele kultu religijnego odpowiedniego obiektu. Na tej płaszczyźnie doszło do konfliktu pomiędzy parafią a gorzowska kurią. Przedmiotem sporu stał się kościół przy ul. Walczaka (*Konkondienkirche* – obecnie zw. Białym Kościołem). Na początku listopada 1947 roku władze powiatowe zezwoliły parafii na jego zabezpieczenie⁴⁴. Nie doszło jednak do tego na skutek interwencji władz Kościoła rzymskokatolickiego powołujących się na pismo starosty Floriana Kroenke z 16 grudnia 1945 roku, którym to obiekt został przekazany parafii św. Krzyża⁴⁵.

36 W. S u c h o r a b, *Gorzowscy ewangelicy 1945-1997*, w: *Przewodnik po gorzowskiej Reformacji (1537-1997)*, pod red. R. P i o t r o w s k i e g o, Gorzów 1997, s. 34.

37 Tu podano, iż siedzibą parafii jest prywatne mieszkanie przy ul. Mieszka I 53/7. APG, Zarząd Miejski i Miejska Rada Narodowa w Gorzowie (dalej ZM i MRN), sygn. 25, s. 168, Sprawozdanie sytuacyjne ZM m. Gorzowa za miesiąc listopad 1947.

38 APZG, UWPEG, sygn. 33, s. 16, Sprawozdanie sytuacyjne za IV kwartał.

39 APG, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gorzowie (dalej PMRN), sygn. 1288, s. 38, Wykaz związków religijnych.

40 APG, UWG, sygn. 1396, Notatka (1953). Według statystyk UdSW wspólnota na dzień 1 stycznia 1954 roku liczyła 180 wiernych. R. M i c h a ł a k, *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, Warszawa 2002, s. 254.

41 APG, UWG, sygn. 1396, pismo PMRN do PWRN, 20 III 1956.

42 Tamże, Notatka służbowa z wizytacji Kościoła ewangelicko-augsburskiego w Gorzowie, 10 V 1977.

43 Tamże, sygn. 2061, s. 12, Informacja dotycząca ugrupowań religijnych i ich wpływu na kształtowanie postaw społeczno-politycznych ludności w województwie gorzowskim, 28 X 1983.

44 Tamże, sygn. 1396, Zaświadczenie, 3 XI 1947 (opis).

45 Tamże, pismo pełnomocnika rządu na obwód Gorzów do parafii rzymskokatolickiej św. Krzyża w Gorzowie, 16 XII 1945 (odpis).

Na początku lat 50. ewangelicy ponownie podjęli próbę pozyskania świątyni i sytuacja się powtórzyła⁴⁶. Choć starania spotkały się z aprobatą władz miejskich, to jednak protest wikariusza generalnego gorzowskiej kurii ks. Zygmunta Szelażka przydział kościoła cofnął⁴⁷. Po tym niepowodzeniu ewangelicy zrezygnowali z dalszej walki o tę świątynię, wszczęli zaś zabiegi o pozyskanie byłych poniemieckich kaplic baptystów przy ul. Młyńskiej oraz adwentystów dnia siódmego przy ul. 30 Stycznia⁴⁸. Również bez skutku.

W dalszym ciągu gorzowscy ewangelicy korzystali więc z uprzejmości miejscowego zboru baptystów, który od 1948 roku udostępniał im swoją salę nabożeństw. Problemy lokalowe udało się rozwiązać dopiero na początku lat 60. Pozyskano wówczas dawną cmentarną kaplicę przy ul. Walczaka. W następnych latach adoptowano ją na cele świątyni⁴⁹, zaś w 1963 roku uruchomiono. Tutaj w 1967 roku odbyła się pierwsza konfirmacja gorzowskiej młodzieży. Na początku lat 80. przystąpiono do modernizacji kaplicy, którą 3 czerwca 1984 roku uroczyście poświęcono. Dnia 11 października 1993 roku przy kościele został utworzony punkt katechetyczny⁵⁰.

Od 1946 r. gorzowskim ewangelikom przewodzili kolejno: ks. Karol Świtalski, ks. Edward Missol, ks. Gustaw Meyer (1952–?), ks. Gustaw Broda (1961–1965), ks. Edwar Busse, ks. Józef Pośpiech⁵¹ (od 1976). Wszyscy oni jednak do Gorzowa dojeżdżali z Poznania, Szczecina bądź Zielonej Góry. Dopiero na początku lat 80. parafianie poczęli czynić starania o duszpasterza, który na stałe zamieszkałby w mieście. Został nim pod koniec 1986 roku ks. Janusz Holesza, którego przydzielono do pracy w Gorzowie jako wikarego. Administratorem parafii pozostał w dalszym ciągu bp Józef Pośpiech. Dopiero w 1991 roku konsystorz funkcję tę powierzył ks. Holeszowi. Po jego odejściu z Gorzowa w sierpniu 1993 roku nowym wikariuszem w parafii został ks. Wiesław Suchorab. Administratorem został wówczas ks. Piotr Gaś ze Szczecina, którego na stanowisku tym ks. Suchorab zastąpił w styczniu 1997 roku⁵². Na początku września 1998 roku przeniósł się on jednak do Jeleniej Góry, a jego miejsce zajął ks. Mirosław Wola z Sosnowca⁵³.

46 W tym samym czasie zabiegi o pozyskanie tego kościoła czynił Kościół prawosławny. W kościele tym w owym czasie odbywało się tylko jedno nabożeństwo tygodniowo.

47 APG, UWG, sygn. 1396, pismo PMRN w Gorzowie do PWRN w Zielonej Górze, 28 VI 1952; W. Suchorab, *Gorzowscy ewangelicy 1945-1997*, s. 34.

48 APG, UWG, sygn. 1396, pismo administratora parafii w Gorzowie ks. Gustawa Meyera do PMRN w Gorzowie, Szczecin 13 XII 1952.

49 Tamże, pismo parafii ewangelicko-augsburskiej w Gorzowie do PWRN w Zielonej Górze, 24 VIII 1962.

50 Punkt był podporządkowany SP nr 9. APG, UWG, sygn. 1396, pismo Kuratorium Oświaty w Gorzowie do parafii ewangelicko-augsburskiej w Gorzowie, 10 VII 1993.

51 Późniejszy biskup diecezji wrocławskiej.

52 W. Suchorab, *Gorzowscy ewangelicy 1945-1997*, dz. cyt., s. 34-35.

53 *Nowy pasterz ewangelików*. Gazeta Wyborcza 1998 nr 238.

1.3.2. Kościół Adwentystów Dnia Siódmego⁵⁴

Pierwsza znana mi informacja w źródłach archiwalnych dotycząca przedstawicieli tego Kościoła w Gorzowie pochodzi z końca roku 1948. Było ich tu wówczas 26⁵⁵, a mimo to pod względem aktywności wymieniano ich obok Świadków Jehowy. Ta dość ożywiona działalność, jak podają władze miasta w 1950 roku, przejawiała się *silną akcją domokrężną*⁵⁶ oraz kolportażem nielegalnych broszur ulotnych wydawanych w USA⁵⁷. Kilka miesięcy później ich aktywność, podobnie zresztą jak i Świadków Jehowy, była *coraz bardziej zakonspirowana* i ograniczyła się do praktyk domowych⁵⁸. Był to efekt polityki wyznaniowej państwa.

Według danych, którymi dysponował Urząd do Spraw Wyznań, gorzowski zbor według stanu na dzień 1 stycznia 1950 roku liczył 46 wiernych. Jego pastorem/przewodniczącym był w tym czasie Stanisław Wrzesiński⁵⁹. Do października 1951 roku liczba członków Kościoła wyraźnie spadła i według danych władz wynosiła wówczas 10 osób. Jak podano *związek ten ulega rozkładowi z powodu wystąpienia niektórych członków (np. b. kierownik zboru ob. Grodek⁶⁰ całkowicie wycofał się) względnie wyjazdu na inny teren*⁶¹. Rozpad wspólnoty wydaje się dość prawdopodobny, bowiem lata 1949-1957 to dla Kościoła Adwentystów w Polsce czas kryzysu i wewnętrznych tarć⁶², co zapewne nie pozostało bez wpływu na sytuację w terenie. Ponadto nie udało mi się odnaleźć żadnych źródeł na temat przedstawicieli tej mniejszości wyznaniowej w mieście przez najbliższe ćwierćwiecze.

Ponownie w dokumentach ich obecność udało mi się odnaleźć w roku 1976. Gorzowski Zbór liczył wówczas łącznie 15 osób (8 ochrzczonych, pozostali to tzw. sympatycy). Ze szczegółowych danych, jakie posiadamy od roku 1979 do 1988, wynika, iż liczba adwentystów w gorzowskim zborze wahała się od kilkunastu do blisko 30. W roku 1983 było ich 27⁶³, zaś w 1987 – 29. W tej liczbie było 10 ochrzczonych, 4 dzieci oraz 15 sympatyków. Rok później liczba wiernych drastycznie spadał do 20⁶⁴.

54 Kościół Adwentystów Dnia Siódmego jest częścią tzw. ruchu przebudzenia adwentystycznego, powstałego w USA w 1831 roku. Na ziemiach polskich od roku 1893.

55 APZG, UWPEG, sygn. 33, s. 16, Sprawozdanie sytuacyjne za IV kwartał 1948.

56 APG, PMRN, sygn. 1064, s. 363, Sprawozdanie sytuacyjne za II kwartał 1950.

57 Tamże, s. 302, Sprawozdanie sytuacyjne za I kwartał 1950.

58 Tamże, s. 363, Sprawozdanie sytuacyjne za II kwartał 1950.

59 R. M i c h a l a k, *Kościoły protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, dz. cyt., s. 263.

60 Józef Grodek przed i początkowo w czasie wojny pracował w Piotrkowie Trybunalskim w hucie szkła. Od 1942 roku prowadził samodzielny warsztat szklarski. W Gorzowie od 1945 prowadził warsztat, a od 1948 pracował jako szklarz w PSS.

61 APG, PMRN, sygn. 1288, s. 35-37, Wykaz związków religijnych.

62 R. M i c h a l a k, *Kościoły protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, dz. cyt., s. 118, 121.

63 W świetle innego dokumentu było ich wówczas około 20. APG, UWG, sygn. 2061, s. 12, Informacja dotycząca ugrupowań religijnych i ich wpływu na kształtowanie postaw społeczno-politycznych ludności w województwie gorzowskim, 28 X 1983.

64 APG, UWG, sygn. 1381, Wykaz szczegółowy jednostek kościelnych i osób duchownych Kościoła Adwentystów DS., 31 XII 1983; tamże, Wykaz szczegółowy jednostek kościelnych i osób duchownych Kościoła Adwentystów DS., 31 XII 1987; tamże, Wykaz szczegółowy jednostek kościelnych i osób duchownych Kościoła Adwentystów DS., 31 XII 1988.

W chwili, gdy w roku 1951 lokalne władze oceniały stan organizacyjny adwentystów w Gorzowie jako ulegający rozkładowi, przewodniczącą miejscowego zboru była Olga Perlińska. Nie wiemy jednak, o czym było także powyżej, czy i w jakim zakresie zbór działał do roku 1976. Jednak, gdy ponownie odnajdujemy o nim wzmianki źródłowe, jego przewodniczącą była również Olga Perlińska i funkcję tę pełni do roku 1985. Wówczas jej obowiązki przejęła tymczasowo Danuta Perlińska – zapewne córka.

Jeszcze w tym samym roku starszym zboru został Jan Przerywacz z Kłodawy⁶⁵. Obowiązki te pełni do 16 grudnia 1989 roku, kiedy to rada zboru na przewodniczącego wybrała Ryszarda Waśkowicza ze Skwierzyny. Sam J. Przerywacz został jego zastępcą⁶⁶, a gdy funkcję tę 29 lutego 1992 roku objął Roman Maksymiak z Gorzowa, został sekretarzem i skarbnikiem zboru⁶⁷. W roku 1994 starszym zboru wybrano ponownie R. Waśkowicza⁶⁸.

W swojej historii gorzowski zbór nie doczekał się mieszkającego tu na stałe duchownego. W połowie lat 70. zbór opieką duszpasterską otaczali duchowni z Zielonej Góry i Żagania⁶⁹. Od roku 1982 pastorem gorzowskich adwentystów był ks. Paweł Lazar z Zielonej Góry, wspierany w pracy duszpasterskiej przez pastora zboru w Świebodzinie ks. Jacka Lipkę⁷⁰. Na początku lat 90. pastorem opiekunem gorzowskiego zboru był ks. Roman Pawlak⁷¹.

Adwentyści w Gorzowie nie posiadali własnego domu modlitewnego, czy kaplicy. Na początku lat 50. w celach religijnych, przeciętnie raz w miesiącu spotykali się w prywatnym mieszkaniu przewodniczącej zboru O. Perlińskiej⁷². Gdy ponownie informacje na ich temat pojawiają się w dokumentach, sytuacja nie uległa zmianie. I choć wówczas, w ocenie samej przewodniczącej, spotykali się bardzo rzadko, to jednak rozważali możliwość rozpoczęcia starań o pozyskanie jakiegoś obiektu na dom modlitwy⁷³. Na sfinalizowanie tych planów trzeba było jednak poczekać jeszcze kilkanaście lat. Tymczasem w na początku lat 80. rytm działalności Kościoła nabrał systematyczności i w 1983 roku nabożeństwa w Gorzowie odbywają się już regularnie raz w miesiącu. Kilka lat później, w roku 1987 nabożeństwa odprawiano już każdej soboty. Przez cały ten okres punktem spotkań było mieszkanie Olgi, a później Danuty Perlińskiej przy ul. Puszkina 20/2.

W sierpniu 1986 Zarząd Centralny Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego wystąpił z prośbą do władz miasta o przekazanie w Gorzowie nieruchomości na

65 APG, UWG, sygn. 1381, pismo Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego Zarząd ZZ do prezydenta miasta Gorzowa, 18 X 1985.

66 Tamże, Zarząd Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego Zbór Gorzów Wlkp. (notatka).

67 Tamże, Zbór Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego Gorzów Wlkp. (notatka).

68 Tamże, Wykaz urzędników zboru Adwentystów Dnia Siódmego w Gorzowie na rok 1994-1995.

69 Tamże, Wykaz jednostek kościelnych i osób duchownych Kościoła Adwentystów DS, 31 XII 1976.

70 Tamże, Informacja o Kościelne Adwentystów Dnia Siódmego, 15 IX 1987.

71 Tamże, pismo zboru Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego do Zarządu Diecezji Zachodniej Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Poznaniu, 12 XII 1992.

72 APG, PMRN, sygn. 1288, s. 35-37, Wykaz związków religijnych.

73 APG, UWG, sygn. 1381, Notatka służbowa z rozmowy przeprowadzonej z Ob. Olgą Perlińską – starszy Zboru Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Gorzowie, 16 V 1977.

dom modlitwy⁷⁴. Wniosek ten pozytywnie zaopiniował Wydział do Spraw Wyznań. Rok później, 24 września 1987, przybył do Gorzowa prof. dr hab. Zachariasz Łyko – sekretarz generalny Centralnego Zarządu Kościoła, by spotkać się wicewojewodą Józefem Przekwasem⁷⁵. Z pewnością poruszano wówczas sprawę nowej kaplicy. Jednak dopiero 27 października 1988 roku prezydent miasta wydał decyzję o przydziale lokalu w budynku przy ul. Świerczewskiego 16/1⁷⁶. Lokalizacja ta nie spełniała oczekiwań adwentystów, więc przydzielono im lokal przy ul. Wał Okrężny 7/3. Dnia 21 października 1989 odbyło się tam uroczyste otwarcie kaplicy⁷⁷. Stan techniczny obiektu był jednak zły, a ponieważ remont okazał się nieopłacalny, salę modlitw w 1993 roku przeniesiono do lokalu przy ul. Jagiełły 5a.

Dnia 23 grudnia 1998 roku Zarząd Kościoła wystąpił z wnioskiem o przekazanie na własność nieruchomości przy 30 Stycznia 15, która do roku 1945 była domem Modlitwy Wschodnioniemieckiego Stowarzyszenia Adwentystów Dnia Siódmego (Ostdeutsche Verband der Gemeinschaft der Sieben-Tags-Adventisten)⁷⁸. Stało się to możliwe w konsekwencji ustawy z 30 czerwca 1995 regulującej stosunku państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w RP⁷⁹. Tym samym uwieńczone zostały ponad stuletnie starania o uregulowanie prawne bytu Kościoła.

Od końca lat 80. zaobserwować możemy wzmożoną działalność zboru. Na przestrzeni stycznia i lutego 1988 roku zorganizował on w Gorzowie cykl 16 wykładów pt. „Nowe życie”⁸⁰. Prowadził je pastor Paweł Lazar. W dniach od 2 do 17 października 1993 adwentyści zorganizowali w Gorzowie spotkania pt. „Radykalne zmiany przed nami – dokąd zdąży świat?”. W spotkaniach wziął udział niemiecki pastor Emanuel Bereta. Ponadto działali oni na rzecz zdrowego trybu życia, organizując w mieście kilka razy szkoły zdrowego gotowania oraz spotkania pod hasłem „W ciągu pięciu dni rzucisz palenie”⁸¹. W roku 1996, na przełomie kwietnia i maja, adwentyści zorganizowali w Gorzowie cykl spotkań zatytułowanych „Wydarzenia naszych czasów w świetle prorocत्व Księgi Daniela”.

1.3.3. Kościół Chrześcijan Dnia Sobotniego⁸²

Istnienie placówki tego Kościoła w Gorzowie datuje się już na lata 50. W latach 80. miejscem zgromadzeń było prywatne mieszkanie przy ul. Widok 16/7. Odpowiedzialnym za placówkę był wówczas Władysław Dąbrowski. Kierował nią

74 Tamże, pismo Zarządu Centralnego Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego do prezydenta miasta Gorzowa, 21 VIII 1986.

75 Gazeta Lubuska nr 224 z 25 IX 1987.

76 APG, UWG, sygn. 1381, Decyzja o przydziale lokalu użytkowanego, 27 X 1988.

77 Tamże, pismo KADS ZZ do UW w Gorzowie, 3 X 1989.

78 Tamże, wniosek, 23 XII 1998.

79 Dz. U. 1995, nr 97, poz. 481.

80 APG, UWG, sygn. 1381, zaproszenie, 14 I 1988.

81 P. K r y s i a k, *Zdrowi na ciele i duchu. Adwentyści w Gorzowie*. Gazeta Zachodnia nr 108 z 4 X 1993; *Kuchnia pani pastorewej. Jarskie frykasy*. Ziemia Gorzowska nr 44 z 4 XI 1993.

82 Kościół nawiązuje w swej działalności do wzorców pierwotnego chrześcijaństwa apostołskiego. Wywodzi się z ruchu adwentystycznego.

jeszcze w połowie lat 90.⁸³. W roku 1984 skupiała ona 3 wiernych i 7 sympatyków⁸⁴.

1.3.4. Kościół Ewangelicko-Methodystyczny⁸⁵

Obecności przedstawicieli Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Gorzowie nie odnotowałem. Niemniej jednak w roku 1997 zabiegali oni o budynek przy ul. Dąbrowskiego 9 (Moltkestr.) stanowiący przed rokiem 1945 własność Evangelische Gemeinschaft, której czuli się jak sądzę spadkobiercami. Wówczas superintendent okręgu Pomorza, Wielkopolski i Mazowska Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Polsce wystąpił z wnioskiem o zwrot wspomnianej nieruchomości⁸⁶. Nieruchomości już jednak nie było. Sprawa więc stała się bezprzedmiotowa⁸⁷.

Methodyści na terenie północnej części tzw. Ziemi Lubuskiej posiadali zorganizowane struktury przede wszystkim w Międzyrzeczu. Tutaj w roku 1946 działał już kaznodzieja Michał Podgórnym⁸⁸. Posiadali tu także w tym czasie dom modlitwy o powierzchni przeszło 100 m². Nieco później, bo w roku 1948, daje się zauważyć istnienie placówki metodystów w Rzepinie, których miejscem spotkań było prywatne mieszkanie Karola Dąbrowskiego przy ul. Słubickiej 23. Kaznodzieją obsługującym tę placówkę był również Michał Podgórnym z Międzyrzecza⁸⁹.

Z niedatowanego dokumentu, którego powstanie umieszczam jeszcze w latach 40., wynika, iż zbiór liczył 150 wyznawców. Z tej liczby aktywnością wykazywało się około 35 osób⁹⁰. Z kolei według statystyki Urzędu do Spraw Wyznań na dzień 1 stycznia 1950 roku międzyrzecka placówka Kościoła, określana tam jako parafia, liczyła 99 wiernych⁹¹. W roku 1962 wspólnota skupiała około 50 wiernych⁹². W

83 APG, UWG, sygn. 1438, pismo Kościoła Chrześcijan Dnia Sobotniego w Polsce do UW w Gorzowie, 4 XI 1992; tamże, pismo Kościoła Chrześcijan Dnia Sobotniego w Polsce do UW w Gorzowie, 4 X 1995.

84 Tamże, pismo Kościoła Chrześcijan Dnia Sobotniego w Polsce do UW w Gorzowie, 14 VII 1984.

85 Kościół reprezentuje metodyzm założony w 1784 roku przez Johna Wesley'a, jako ruch reformatorski w Kościele anglikańskim. Na ziemiach polskich pierwsi metodyści pojawili się pod koniec XIX wieku.

86 APG, UWG, sygn. 1444, s. 4, pismo superintendenta okręgu Pomorza, Wielkopolski i Mazowska KEM w Polsce do wojewody gorzowskiego, 31 XII 1997.

87 Tamże, s. 9, pismo UW w Gorzowie do superintendenta Okręgu Pomorza, Wielkopolski i Mazowska, 3 II 1998.

88 Ur. w 1905 roku w Iwanówce pow. Skalat woj. Tarnopol. Od 1926 roku kaznodzieja Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej do 1941. Od 1942 w Kościele metodystycznym. APG, UWG, sygn. 1444, s. 51, życiorys, 12 X 1953; tamże, s. 49-50, kwestionariusz dla osób piastujących duchowne stanowiska kościelne, 12 X 1953; por. APG, UWG, sygn. 1444, s. 56, Charakterystyka Michała Podgórnego, 19 IV 1956 r.

89 Tamże, s. 82, Kościół metodystów (wykaz), 1948.

90 Tamże, s. 79-80, Karta wyznania w pow. międzyrzeckim: Methodyści, (prawdopodobnie rok 1948).

91 R. M i c h a ł a k, *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, dz. cyt., s. 257.

92 APG, UWG, sygn. 1444, s. 43, notatka służbowa, 16 IX 1962.

1966 było to już około 40 dorosłych, 10 sympatyków i 12 dzieci⁹³. I ten stan rzeczy utrzymał się w zasadzie przez następne dziesięciolecia. Bowiem zarówno w roku 1983, jak i 1995 wykazywano, iż metodystów w Międzyrzeczu jest 60 czy około 60⁹⁴.

Jednak członkowie parafii mieszkali także w innych miejscowościach. Według danych z 1966 roku byli oni także w Górzycy (1 dorosłych, 3 sympatyków), Rzepinie (2 dorosłych), Nowej Soli (1 dorosły), Korycie pow. Sulęcina (24 osoby dorosłe). Ogółem 68 dorosłych, 13 sympatyków i 10 dzieci⁹⁵. W roku 1973 parafia skupiała wraz z członkami Kościoła metodystów zamieszkujących w Zielonej Górze ogółem 85 osób dorosłych i 12 dzieci⁹⁶.

W roku 1960 siedziba międzyrzeckiej parafii Kościoła metodystycznego mieściła się przy ul. Strzeleckiej 23⁹⁷. W roku 1966 był nią już budynek przy ul. ks. Skargi 11. Wówczas także parafia uruchomiła punkt katechetyczny⁹⁸. W roku 1972 nieruchomości przekazano parafii na własność⁹⁹.

Michał Podgórny pastorem międzyrzeckiego zboru był, jak się wydaje, jeszcze w 1990 roku¹⁰⁰. Pięć lat później funkcję tę pełnił ks. Sławomir Rodaszyński zamieszkały w Chodzieży¹⁰¹.

1.3.5. Kościół nowoapostolski¹⁰²

Wiernych tego wyznania daje się zauważyć na terenie województwa w połowie lat 70. w Słubicach¹⁰³. Ubiegali się wówczas o pozwolenie na odprawianie nabożeństwa w wynajmowanym mieszkaniu przy ul. Wojska Polskiego 37. Władze miejskie do tego postulatu odniosły się jednak negatywnie¹⁰⁴.

W roku 1983 rozpoczęto starania o rejestrację zboru nowoapostolskiego w Kostrzynie¹⁰⁵. Sprawa nabrała tempa w roku 1984 po rejestracji Nowoapostolskie-

93 Tamże, s. 72, pismo parafii KM w Międzyrzeczu do PWRN WsdW w Zielonej Górze, 2 III 1966.

94 Tamże, sygn. 2061, s. 12, Informacja dotycząca ugrupowań religijnych i ich wpływu na kształtowanie postaw społeczno-politycznych ludności w województwie gorzowskim, 28 X 1983; tamże, s. 11, pismo Kościoła EM w Polsce do UW w Gorzowie, 6 X 1995.

95 Tamże, s. 72, pismo parafii KM w Międzyrzeczu do PWRN WsdW w Zielonej Górze, 2 III 1966.

96 Tamże, s. 59, notatka służbowa, 14 III 1973.

97 Tamże, s. 78, pismo parafii Kościoła Metodystycznego w Międzyrzeczu do WRN WdsW w Zielonej Górze, 20 IX 1960.

98 Tamże, s. 75, pismo parafii KM w Międzyrzeczu do PWRN w Zielonej Górze, 2 III 1966.

99 Tamże, s. 69, decyzja PWRN WdsW nr M-I/KM, 1 X 1972.

100 Tamże, s. 23, pismo M. Podgórnego do UW w Gorzowie, 28 III 1990.

101 Tamże, s. 11, pismo Kościoła EM w Polsce do UW w Gorzowie, 6 X 1995.

102 Początki Kościoła sięgają XIX wieku. Doktrynalnie zbliżony do Badaczy Pisma Świętego. Z założenia wyznanie nawiązywało do istniejącego pierwotnie Kościoła, który był apostołowski. Przymiotnik „nowo” wskazywał odnowienie idei pierwszych chrześcijańskich wspólnot. W Polsce od lat 60. powstało kilka zdecentralizowanych zborów, które od 1982 działają jako jednolite stowarzyszenie religijne.

103 APG, UWG, sygn. 1440, odpis pisma Nowoapostolskiego Stowarzyszenia Wyznaniowego w Żelągach do naczelnika Urzędu Miejskiego w Słubicach, 1 VIII 1975.

104 Tamże, pismo Nowoapostolskiego Stowarzyszenia Wyznaniowego w Żelągach do WdsW Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie, 20 I 1976.

105 Tamże, pismo UW w Gorzowie do przewodniczącego Okręgu Zborów Nowoapostolskich w Gdyni, 25 III 1983.

go Kościoła w Polsce. Kostrzyński zbor dysponował wówczas kaplicą publiczną przy ul. Banaszaka 6. W tym czasie wystąpiono także o rejestrację placówki zboru w Słubicach. Jego kaplica mieściła się w prywatnym mieszkaniu Andrzeja Żelińskiego przy ul. Selowskiej 18a¹⁰⁶. Obie placówki istniały tu jeszcze w roku 1992. Przewodniczącym zboru był Franciszek Zarzycki zamieszkały w Gubinie, zaś kapłanem mieszkającym w Kostrzynie był Stanisław Najda¹⁰⁷.

W obu placówkach w roku 1983 skupionych było około 20 wiernych¹⁰⁸. W roku 1995 liczba ta dla województwa wynosiła już 319 wiernych, 3 duchownych. Zbor posiadał także obiekt sakralny. W dalszym ciągu centrum religijnym dla województwa był zbor w Kostrzynie¹⁰⁹.

1.3.6. Kościoły ewangeliczne

1.3.6.1. Kościół Chrześcijan Baptystów¹¹⁰

Na początku września 1946 roku przybył ze Świebodzina do Gorzowa kaznodzieja Bazylia Kosik¹¹¹, którego opiece duszpasterskiej powierzono baptystów z terenu miasta i powiatu¹¹². Pracą na tym obszarze zajmował się jeszcze na początku 1950 roku¹¹³. Kto i kiedy przejął jego funkcję ze znanych mi dokumentów nie wynika. Niemniej jednak w sierpniu 1953 roku do Gorzowa z Zielonej Góry przeniósł się kaznodzieja Stefan Łępa¹¹⁴, od tego momentu duszpasterz gorzowskich baptystów. Po nim, choć być może niebezpośrednio, kolejnym opiekunem zboru został 15 lipca 1962 roku, dotychczasowy pastor w Olsztynku, Mikołaj Swi-

106 Tamże, s. 11, pismo Kościoła Nowoapostolskiego w Polsce do Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie, 5 IX 1984; tamże, ankieta stanu organizacyjnego Kościoła na terenie województwa gorzowskiego według stanu na dzień 31 XII 1984 r.

107 Tamże, Wykaz jednostek organizacyjnych Kościoła Nowoapostolskiego na terenie województwa gorzowskiego, 21 X 1992.

108 Tamże, sygn. 2061, s. 12, Informacja dotycząca ugrupowań religijnych i ich wpływu na kształtowanie postaw społeczno-politycznych ludności w województwie gorzowskim, 28 X 1983.

109 Tamże, sygn. 1440, pismo Kościoła Nowoapostolskiego w Polsce do UW w Gorzowie, Wydział Spraw Obywatelskich, 20 IX 1995.

110 Ruch baptystyczny powstały w Anglii w XVII wieku. Na grunt polski został zaszczerpiony w połowie XIX stulecia. W maju 1945 roku wolni chrześcijanie, wyznawcy Kościoła Chrystusowego, ewangeliczni chrześcijanie i baptyści połączyli się w Polski Kościół Ewangelicznych Chrześcijan Baptystów. Na początku roku 1947 związek ten jednak się rozpadł. Nazwa została przy baptytach. Pozostałe wspólnoty Związek Wolnych Chrześcijan, Zjednoczenie Kościołów Chrystusowych i Związek Ewangelicznych Chrześcijan rozpoczęły starania o uznanie za publicznoprawne związki wyznaniowe. Władze konsekwentnie odmawiały im prawa do legalizacji. Więcej na ten temat zob.: R. M i c h a ł a k, *Kościoły protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, dz. cyt., s. 100, 102.

111 Bazylia Kosik ur. 28 II 1900 w Wołożyniu pow. Wołożyn woj. nowogrodzkie. Przed wojną prowadził handel spożywczy w Łodzi. W czasie wojny był pracownikiem ogrodniczym oraz cieślą na kolei w Łodzi. Po wojnie zatrudniony był jako pracownik etatowy zboru baptystów w Łodzi.

112 APG, SPG, sygn. 394, s. 95, 97, pismo Polskiego Kościoła Ewangelicznego Chrześcijan Baptystów do Starostwa Powiatowego w Gorzowie, 7 IX 1946.

113 R. M i c h a ł a k, *Kościoły protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, dz. cyt., s. 258.

114 APG, UWG, sygn. 1375, pismo PWRN w Zielonej Górze do Polskiego Kościoła Chrześcijan Baptystów w Warszawie, 27 VIII 1953.

rydziu¹¹⁵. Niedługo jednak pełnił tu obowiązki, bowiem już 13 kwietnia następnego roku zastąpił go Mirosław Krasieński. Kolejną zmianę przyniósł rok 1966, kiedy zamieszkał w Gorzowie pastor Leon Ditrych (do 1969), zaś cztery lata później obowiązki te pełnił już Tadeusz Kalisz. Tego z kolei w lutym 1982 roku zastąpił dwudziestodwuletni kaznodzieja Bogusław Rudnicki. Krótco po nim, w roku 1985, administratorem parafii został, dwudziestosemioletni kaznodzieja Krzysztof Zieliński przybyły tu z Ostródy. Trzy lata później, w maju 1988 roku, złożył on rezygnację z funkcji i wystąpił z Kościoła baptystów. Nie zachwiało to jednak w istotny sposób działalnością zboru, którego kierownictwo czasowo objął diakon Władysław Terefenko. W maju 1989 Naczelna rada Polskiego Kościoła Chrześcijan Baptystów postanowiła powołać na opiekuna gorzowskiego zboru dotychczasowego kaznodzieję w Elblągu, pastora Janusza Zwierzchowskiego. W drugiej połowie lat 90. pastorem gorzowskiego zboru był już Dariusz Chudzik.

Pierwsze nabożeństwa pod przewodnictwem B. Kosika zorganizowano w dniu 27 października 1946 roku w jego mieszkaniu na parterze budynku przy ul. W. Wasilewskiej 75 (późniejsza ul. Sikorskiego)¹¹⁶. Nabożeństwa miały odbywać się tam czasowo i w połowie następnego roku władze naczelne Kościoła wystąpiły z prośbą o przekazanie gorzowskim baptystom budynku przy ul. Młyńskiej 8/9¹¹⁷. Był on już jednak zajęty. W tej sytuacji Zarząd Miasta 13 listopada 1948 roku zaproponował inny obiekt stanowiący przed rokiem 1945 również kaplicę baptystów (ul. Kosynierów Gdyńskich 64). Baptysty mieli budynek obejrzeć i złożyć formalny wniosek¹¹⁸. Dlaczego nie doszło wówczas do przekazania kaplicy? Wydaje się, iż przy dobrej woli władz przyczyną mogła być opieszałość wnioskodawców, co z kolei mogło być efektem pewnych trudności, które w owym czasie przechodził zbor. Objawiły się one spadkiem liczby wiernych. Być może już w tym czasie, ale na pewno najpóźniej w 1951 roku, kaplicę zboru zlokalizowano przy ul. Słonecznej 36¹¹⁹ w mieszkaniu ówczesnego przewodniczącego zboru Renarda Aszenberga¹²⁰ – wcześniej związanego z Kościołem Chrystusowym – o czym będzie także poniżej.

W kwietniu 1956 powrócono do idei lokalizowania kaplicy w budynku przy ul. Kosynierów Gdyńskich. Czyniąc o nią starania, pastor Stefan Łępa planował w nim wspólne gospodarzenie z miejscowymi ewangelikami augsburskimi. Było już

115 Tamże, pismo Naczelnej Rady Polskiego Kościoła Chrześcijan Baptystów do PWRN w Zielonej Górze, 13 VII 1962.

116 APG, SPG, sygn. 394, s. 125, pismo Starostwa Powiatowego Gorzowskiego do Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego; tamże, s. 127, pismo parafii Polskiego Kościoła Ewangelicznego Chrześcijan Baptystów w Poznaniu do ob. Starosty Powiatowego w Gorzowie, 25 X 1946.

117 Do roku 1945 mieściła się w nim kaplica landsberskich baptystów.

118 APG, UWG, sygn. 1375, pismo ZM w Gorzowie do prezesa Rady Naczelnej Kościołów Ewangelicznych Chrześcijan Baptystów, 13 XI 1948 (odpis).

119 APG, PMRN, sygn. 1288, s. 35-37, Wykaz związków religijnych, X 1951.

120 Renard Aszenberg ur. 4 II 1926 w Warszawie. Od 1942 w Niemczech na robotach przymusowych. Od 1945 we Francji. Do Polski wrócił w 1947, gdzie początkowo mieszkał w Warszawie. W 1948 przeniósł się do Gdańska, skąd w styczniu 1949 przybył do Gorzowa. Już jednak w 1951 roku wyjechał z Gorzowa, aby najpóźniej na początku lat 60. do niego powrócić. Był wówczas, jak wynika z archiwaliów, członkiem zboru baptystów w Gorzowie.

jednak za późno, bowiem w obiekcie znajdował się skład kapusty i do przejścia obiektu nie doszło¹²¹. Niepowodzenie to nie wpłynęło w istotny sposób na rozwój zboru, który na początku 1961 uruchomił swą placówkę filialną w Kłodawie.

W latach 60. kaplica baptystów kilkakrotnie zmieniała swą siedzibę. Początkowo mieściła się w prywatnym mieszkaniu przy ul. Sikorskiego 84/4, by następnie przenieść się pod nr 39 na tej samej ulicy. Tutaj w 1967 roku uruchomiono także punkt katechetyczny¹²². Stąd ponownie przeniesiono ją do budynku nr 84. Lokale te nie zaspokajały potrzeb parafii, stąd pod koniec dziesięciolecia ponownie zaczęto czynić starania o pozyskanie adekwatnego miejsca na kaplicę. Uwagę baptystów zwrócił budynek przy ul. Sikorskiego 96, ale także powrócono do idei objęcia kaplicy landsberskich baptystów przy Kosynierów Gdyńskich¹²³.

Zabiegi te jednak sfinalizować udało się dopiero na początku lat 70., kiedy to 27 stycznia 1972 roku ówczesny administrator parafii Tadeusz Kalisz przejął oficjalnie obiekt¹²⁴. Przeszło dwa lata później nieruchomości została przekazana baptystom na własność¹²⁵. W połowie lat 70. nabożeństwa odbywały się w niej już dwa razy w tygodniu.

Zrazu gorzowscy baptyści stanowili stosunkowo niewielką społeczność wyznaniową. Pod koniec 1948 r. było ich zaledwie 23¹²⁶ i liczba ta ulegała sporej fluktuacji. W roku następnym według informacji władz było ich zaledwie 10¹²⁷, a na początku lat 50. już 25. Wydaje się, iż dane te dotyczą wyłącznie wiernych zamieszkujących miasto. Bowiem według informacji, którymi dysponował Urząd do Spraw Wyznań, gorzowska placówka, obejmująca przecież miasto i powiat, skupiała wedle stanu na dzień 1 stycznia 1950 roku 64 wiernych¹²⁸.

W drugiej połowie lat 60. liczba wiernych utrzymywała się na poziomie kilkudziesięciu osób. Dane zawarte w dokumentach są momentami zaskakująco rozbieżne. Otóż w roku 1966 zбір liczył: 40 dorosłych oraz 70 dzieci i młodzieży¹²⁹, ale już w styczniu następnego roku liczby te wynosiły odpowiednio: 37 i 30¹³⁰. Na przełomie lat 60. i 70. zбір rozwinął się bardzo dynamicznie, skoro już w roku 1971 liczył 60 ochrzczonych członków, zaś 150 osób było pod opieką duchową pastora. Z kolei w roku 1983 gorzowski zбір skupiał ok. 70 osób¹³¹.

121 APG, UWG, sygn. 1375, Notatka z rozmowy przeprowadzonej z ob. Łepą Stefanem, kaznodzieją wyznania baptystów w Gorzowie, 7 IV 1956.

122 Tamże, Notatka służbowa, 4 X 1966; tamże, pismo L. Dietricha do PWRN w Zielonej Górze, 4 X 1966.

123 Tamże, pismo parafii PKChB w Gorzowie do UdSW, 19 VII 1971.

124 APG, PMRN, sygn. WBUiA 21, pismo PMRN w Gorzowie do parafii Polskiego Kościoła Chrześcijańskich Baptystów w Gorzowie, 2 XII 1971.

125 APG, UWG, sygn. 1375, Decyzja nr 17/GM, 18 V 1974.

126 APZG, UWPEG, sygn. 33, s. 16, Sprawozdanie za IV kwartał 1948.

127 APG, UWG, sygn. 1375, Karta ewidencyjna wyznania (1949).

128 R. M i c h a l a k, *Kościoły protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, dz. cyt., s. 258.

129 APG, UWG, sygn. 1375, Notatka służbowa, 4 X 1966; tamże, pismo L. Dietricha do PWRN w Zielonej Górze, 4 X 1966.

130 Tamże, pismo PKChB w Gorzowie do PWRN w Zielonej Górze, 10 I 1967.

131 Tamże, sygn. 2061, s. 12, Informacja dotycząca ugrupowań religijnych i ich wpływu na kształtowanie postaw społeczno-politycznych ludności w województwie gorzowskim, 28 X 1983.

Pod koniec lat 80. zaszły w Polsce poważne zmiany, które położyły podwaliny pod nową politykę wyznaniową państwa. Na mocy ustawy z 17 maja 1989 o gwarancjach wolności sumienia i wyznania oraz na podstawie prawa wewnętrznego Kościoła Chrześcijan Baptystów z 19 października 1991 roku zbor w Gorzowie stał się kościelną osobą prawną¹³².

Nowe czasy dały też mniejszościom większą swobodę w działaniu. Od 17 do 20 marca 1993 gorzowscy baptyści wraz z wiernymi Kościoła zielonoświątkowego oraz członkami Zboru Ewangelikalnego „Hosanna”¹³³ zorganizowali w kinie „Słońce” pokaz przekazu satelitarnego z Essen pt. „Przesłanie nadziei”. W jego trakcie m.in. przemawiał dr Billy Graham, najsłynniejszy bodaj amerykański ewangelista Kościoła baptyistów¹³⁴.

1.3.6.2. Zjednoczony Kościół Ewangeliczny

Powstanie Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego w Polsce zostało wymuszone przez władze państwowe¹³⁵. Skupił on pięć działających w Polsce w latach 1947-1953 kościołów: Ewangelicznych Chrześcijan, Wolnych Chrześcijan, Stanowczych Chrześcijan, Wiary Ewangelicznej oraz Chrystusowego¹³⁶.

W chwili utworzenia Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego Gorzów znajdował się na obszarze działania zboru w Skwierzynie, który powstał tu ze zboru Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej. Swą działalność rozpoczął 19 marca 1948 roku. Jego siedzibą było prywatne mieszkanie Stanisława Kantorka – sekretarza zboru – przy ul. Sobieskiego 20a. Liczył wówczas 17 członków, w tym 5 do 18 roku życia. Przewodniczącym zboru w tym czasie był pracownik Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Skwierzynie – Mieczysław Gawel (przynajmniej do roku 1950)¹³⁷. W roku 1949 grupa ta określana jako pietystyczna liczyła 12 członków i 4 sympatyków, zaś na modlitwy zbierała się w prywatnym mieszkaniu przy Grodzkiej 29¹³⁸. Na początku 1950 roku zbor liczył 18 wiernych jeszcze jako placówka Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej¹³⁹.

Od 1953 roku przewodniczącym skwierzyńskiego zboru był Stanisław Kantorek. Po objęciu przez niego funkcji przełożonego zboru w Elblągu obowiązki w Skwierzynie przejął w 1969 roku Mieczysław Oświęcimski¹⁴⁰. I to on był pierw-

132 APG, UWG, sygn. 1375, pismo Zboru Kościoła ChB w Gorzowie do UW w Gorzowie, 15 IV 1992.

133 Obecnie miano „Hosanna” nosi Kościół zielonoświątkowy w Gorzowie. O wspólnocie nie mam żadnych danych.

134 *Przesłanie nadziei w kinie „Słońce”*. Gazeta Zachodnia nr 8 z 1993.

135 R. Michalak, *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, dz. cyt., s. 103-104.

136 Zob. *Polityka wyznaniowa. Tło, warunki, realizacja*, pod red. W. Mysłka i M. T. Staszewskiego, Warszawa 1975, s. 411-412; APG, PMRN, sygn. 1064, s. 363, Sprawozdanie sytuacyjne za II kwartał 1950; APG, UWG, sygn. 1392, Decyzja nr Wz. 6814-1/77, 22 I 1977.

137 APG, UWG, sygn. 1396, s. 16n, Formularz nr 1, 1949.

138 Tamże, s. 30, Charakterystyka Zboru Wyznania Chrześcijan Wiary Ewangelicznej w Skwierzynie (bez daty praw. XII 1949).

139 R. Michalak, *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, dz. cyt., s. 260.

140 APG, UWG, sygn. 1396, s. 51, notatka służbowa, 14 III 1960; tamże, s. 60, decyzja PWRN w Zielonej Górze nr Wz. 1045/69; tamże, s. 72, dane do sprawozdania (b.d. – prawd. 1970).

szym kierownikiem podległej zborowi w Skwierzynie placówki w Gorzowie, na utworzenie której Wydział do Spraw Wyznań wydał pozwolenie pod koniec stycznia 1977 roku¹⁴¹. W tym samym roku jednak Oświęcimski wyjechał ze Skwierzyny, a nowym przełożonym kaznodzieją wybrano gorzowianina Zygmunta Surdackiego, który automatycznie stał się także opiekunem ośrodka w Gorzowie¹⁴². W 1980 roku zrezygnował on z piastowanej funkcji, zaś prezydium Rady Kościoła postanowiło czasowo jej nie obsadzać¹⁴³. Jak długo trwał ten stan? Na podstawie znanych mi dokumentów nie można ustalić.

W roku 1958 skwierzyński zbor otrzymał poewangelicką kaplicę cmentarną przy ul. Międzyrzeckiej¹⁴⁴. Dwanaście lat później kaplicę im odebrano, w zamian przydzielając dwuizbowy lokal przy ul. Poznańskiej 6¹⁴⁵.

Już w roku 1960 skwierzyński zbor zabiegał o uruchomienie placówki w Bukowcu Międzyrzeckim¹⁴⁶ i na pewno istniała ona dziesięć lat później. W tym czasie funkcjonował już także ośrodek zboru w Międzyrzeczu, który jednak jeszcze w tym roku (1970) został zlikwidowany. W obu w ośrodkach odbywały się także spotkania modlitewne¹⁴⁷.

Pod koniec lat 50. wspólnota liczyła 30 osób¹⁴⁸, zaś w roku 1961 50. Podobny w tym czasie na terenie województwa był tylko w Zielonej Górze¹⁴⁹. Dziewięć lat później liczba ta spadła do 32 osób, z czego 16 mieszkało w Skwierzynie, 6 w Międzyrzeczu¹⁵⁰ oraz 10 w Bukowcu¹⁵¹. W roku 1983 na terenie województwa w zborze w Barlinku oraz placówkach w Gorzowie i Skwierzynie było 50 osób¹⁵².

Na początku roku 1987 roku prezydium Rady Kościoła podjęło decyzję o przekształceniu gorzowskiej placówki w samodzielny zbor. Zgoda na jego erygowanie została wydana przez administrację wyznaniową dnia 6 marca¹⁵³. Kilka dni wcześniej, bo już 26 lutego 1987, pastorem zboru w Gorzowie oraz podległej teraz placówce w Skwierzynie ustanowiono Mariana Biernackiego¹⁵⁴.

W pierwszych latach istnienia placówki w Gorzowie nabożeństwa odbywały się w lokalach prywatnych. Krótco w mieszkaniu Karola Korocho przy ul. Wał

141 Tamże, sygn. 1392, Decyzja nr Wz. 6814-1/77, 22 I 1977.

142 Tamże, sygn. 1386, s. 6, decyzja UW w Gorzowie nr Wz.6820-19/77, 19 X 1977.

143 Tamże, sygn. 1396, s. 77, pismo Prezydium Rady Kościoła ZKE w Warszawie do UW WdsW w Gorzowie, 13 XI 1980.

144 Tamże, s. 32, protokół zdawczo-odbiorczy, 19 XII 1958.

145 Tamże, s. 71, pismo PPRN Referat GKIM w Skwierzynie do PWRN w Zielonej Górze, 30 VI 1970; tamże, s. 72, dane do sprawozdania (b.d. – prawd. 1970).

146 Tamże, s. 56, pismo WdsW PWRN w Zielonej Górze do UdsW, 11 IV 1961.

147 Tamże, s. 72, dane do sprawozdania (b.d. – prawd. 1970).

148 Tamże, s. 31, wykaz wyznań niekatolickich. Zbór Chrześcijan Wiary Ewangelickiej pow. Skwierzyna (b.d.).

149 Tamże, s. 56, pismo WdsW PWRN w Zielonej Górze do UdsW, 11 IV 1961.

150 Do roku 1970 istniała tu placówka Kościoła.

151 Wszyscy związani przed zjednoczeniem w ZKE z Kościołem Chrześcijan Wiary Ewangelicznej. APG, UWG, sygn. 1396, s. 72, dane do sprawozdania (b.d. – prawd. II poł. lat 60.)

152 Tamże, sygn. 2061, s. 12, Informacja dotycząca ugrupowań religijnych i ich wpływu na kształtowanie postaw społeczno-politycznych ludności w województwie gorzowskim, 28 X 1983.

153 Tamże, sygn. 1392, Decyzja Wz. 6814/2/87, 6 III 1987.

154 Wcześniej był pastorem w Krośnie.

Okrężny 1/3, skąd przeniesiono je do Surdackiego mieszkającego przy ul. Zubrzyckiego 7a/14¹⁵⁵. Jednak po jego rezygnacji na kilka lat spotkania powróciły na Wał Okrężny¹⁵⁶. W roku 1986 zbor zorganizował kaplicę w lokalu przy ul. Sienkiewicza 9b. Jej uroczystego otwarcia dokonano 29 listopada 1987 roku. Był to już jednak schyłkowy okres istnienia Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego w ogóle.

Dnia 1 lutego 1988 roku Zjednoczony Kościół Ewangeliczny został wykreślony z Rejestru Stowarzyszeń i związków religijnych Urzędu do Spraw Wyznań, zaś tworzące go związki religijne usamodzielniały się¹⁵⁷. Członkowie zboru w Gorzowie oraz placówki w Skwierzynie przeszli do Kościoła zielonoświątkowego. W roku 1989 ten ostatni ośrodek został zlikwidowany przez Zarząd Kościoła z uwagi na jego wygasającą działalność¹⁵⁸.

1.3.6.3. Zjednoczenie Kościołów Chrystusowych¹⁵⁹ (Kościół Chrystusowy)

Obecność przedstawicieli Kościoła Chrystusowego w Gorzowie po raz pierwszy odnotowano w źródłach w sierpniu 1949 roku. Odpowiedzialnym za organizację zboru w mieście był wówczas Renald Aszenberg (później członek zboru baptystów). W pracy wspomagali go przebywający tu czasowo pastor Władysław Kołodziej oraz biskup dr Jerzy Sacewicz (obaj na stałe mieszkali w Warszawie). Nabożeństwa odbywały się w każdą niedzielę w lokalu mieszkalnym Aszenberga przy ul. Słonecznej 36/6 (później miała tu przejściowo swą siedzibę kaplica baptystów)¹⁶⁰. W wykazie placówek tego Kościoła według stanu na dzień 1 stycznia 1950 roku gorzowska wspólnota jednak nie figuruje¹⁶¹.

155 APG, UWG, sygn. 1396, s. 76, pismo Prezydium Rady Kościoła ZKE w Warszawie do UW WdsW w Gorzowie, 28 IX 1977.

156 Tamże, sygn. 2061, s. 12, Informacja dotycząca ugrupowań religijnych i ich wpływu na kształtowanie postaw społeczno-politycznych ludności w województwie gorzowskim, 28 X 1983.

157 Były to: Kościół Zborów Chrystusowych, Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej, Kościół Zielonoświątkowy, Kościół Ewangelicznych Chrześcijan. Wszystkie zostały wpisane do rejestru z datą 1 lutego 1988 roku. APG, UWG, sygn. 1447, odpis pisma UdsW, 18 III 1988.

158 APG, UWG, sygn. 1396, s. 78, pismo Zarządu Kościoła Zielonoświątkowego do UW WdsW w Gorzowie, 10 II 1989.

159 Wywodzi się z ruchu braci Plymouth powstałego w 1826 roku w Anglii. W Polsce od początku XX wieku. W roku 1945 utworzył wraz wolnymi chrześcijanami, ewangelicznymi chrześcijanami oraz baptystami Polski Kościół Ewangelicznych Chrześcijan Baptystów. W 1947 roku związek ten się rozpadł, a czynione starania o legalizację nie przyniosły efektu. W 1953 roku wszedł w skład Zjednoczonego Kościoła Ewangelickiego. Od 1981 jest samodzielnym związkiem wyznaniowym.

160 APG, ZM i MRN, sygn. 119, s. 109, 132, Sprawozdanie za sierpień 1949.

161 R. M i c h a ł a k, *Kościoly protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, dz. cyt., s. 259-260.

1.3.6.4. Kościoły zielonoświątkowe

1.3.6.4.1. Zjednoczenie Chrześcijan Wiary Ewangelicznej (Kościół Chrześcijan Wiary Ewangelicznej)

Wiernych Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej dostrzeżono w mieście po raz pierwszy wiosną 1950 roku¹⁶². Na przełomie lat 40. i 50. trwał jednak proces łączenia się kilku pojedynczych wyznań i utworzył on ostatecznie, wraz czterema innymi, Zjednoczony Kościół Ewangeliczny¹⁶³.

Restytucja zboru Kościoła w Gorzowie nastąpiła po rozwiązaniu ZKE oraz w wyniku różnic doktrynalnych poglądów w zborze gorzowskich baptystów. W efekcie tych zdarzeń Rada Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej wystąpiła w dniu 14 maja 1988 roku z wnioskiem o utworzenie tu placówki¹⁶⁴. Jej pastorem został Krzysztof Zieliński – dotychczasowy duchowny baptystów. Zbór posiadał wówczas tymczasową siedzibę przy ul. Armii Ludowej 4/4. W momencie utworzenia ośrodka powołano Radę Zboru, w której skład weszło pięciu jego członków. Niestety jednak nie udało mi się ustalić, ilu wyznawców ta społeczność liczyła w tym czasie

We wrześniu 1993 przy ul. 30 stycznia 14a otwarto kaplicę zboru. W tym czasie nosił on miano „Hosanna”. Warto w tym miejscu zasygnalizować, iż to samo miano nosi obecnie zbór Kościoła zielonoświątkowego.

1.3.6.4.2. Zjednoczenie Ewangelicznych Chrześcijan Dnia Siódmego

Przedstawiciele tej grupy wyznaniowej w liczbie 5 osób pojawili się w Gorzowie w 1951 roku. Modlitwy odbywały się raz w tygodniu w prywatnym mieszkaniu kierownika zboru Jana Lemieszewskiego. Nie przejawili oni, jak odnotowywały władze, żadnej działalności zewnętrznej. Wszyscy poprzednio mieszkali w Pińsku¹⁶⁵. Na ich temat nie odnalazłem żadnych więcej informacji.

1.3.6.4.3. Chrześcijańska Wspólnota Zielonoświątkowa¹⁶⁶

W Gorzowie wspólnota należąca do Kościoła zielonoświątkowego utworzonego z dniem 1 lutego 1988 roku wyłoniła się z rozwiązanego Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego. Pierwszym jej przewodniczącym został ostatni zarazem przewodniczący ZKE – Marian Biernacki. Dotychczasowa kaplica przy Sienkiewicza 9b automatycznie stała się domem modlitewnym zielonoświątkowców, zaś w 1989 roku zbór nabył nieruchomość w Grotowie w pow. strzeleckim.

162 Statystyki UdsW na dzień 1 stycznia 1950 roku nie wykazują istnienia placówki tej wspólnoty w Gorzowie. APG, PMRN, sygn. 1064, s. 363, Sprawozdanie sytuacyjne za II kwartał 1950; R. M i c h a l a k, *Kościół protestancki i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, dz. cyt., s. 261.

163 *Polityka wyznaniowa. Tło, warunki, realizacja*, dz. cyt., s. 411-412.

164 APG, UWG, sygn. 1383, pismo Zarządu Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej od Urzędu Wojewódzkiego w Gorzowie, 14 V 1988.

165 APG, PMRN, sygn. 1064, s. 35, 37, Sprawozdanie sytuacyjne z działalności ZM w Gorzowie za miesiąc październik 1945 roku.

166 Wyznanie zarejestrowane w 1986 roku. Obejmowało zbory zielonoświątkowe, które nie weszły w skład Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego.

W dniu 19 czerwca 1988 roku zbor po raz pierwszy zorganizował w Gorzowie chrzest wyznawców. Uroczystość odbyła się na basenie Stilonu przy ul. Walczaka. Przyjęło go wówczas 9 katechumenek i katechumenów¹⁶⁷. Chrzest zorganizowano również rok później¹⁶⁸. Wówczas gorzowski zbor określany był już mianem „Betezda”. W roku 1992 dotychczasowego pastora zastąpił diakon Bogdan Olechnowicz, zaś w połowie lat 90. ośrodek skupiał 135 wyznawców obsługiwanych przez 3 duchownych¹⁶⁹. Obecnie zbor tego Kościoła zielonoświątkowego nosi miano „Hosanna”.

Pod koniec lat osiemdziesiątych pojawiły się możliwości swobodniejszych kontaktów zagranicznych. Wykorzystując tę sytuację, gorzowski zbor przekazał miejscowej służbie zdrowia oraz placówkom pomocy społecznej sprzęt rehabilitacyjny, odzież oraz obuwie o łącznej wartości 20 tys. dolarów¹⁷⁰ (podobnie czyniły inne zbory). Na przełomie lipca i sierpnia 1993 zbor zorganizował w Gorzowie IV Ogólnopolski Zlot Młodzieży Chrześcijańskiej¹⁷¹. Impreza, zorganizowana na terenie ośrodka OSiR przy ul. Słowiańskiej, miała charakter otwarty.

Podobna Chrześcijańska Wspólnota Zielonoświątkowa istniała również w Barlinku. W roku 1997 dookreślana była mianem „Genezaret”. Jej pastorem był wówczas Bogdan Broda. Od 1983 posiadała w użytkowaniu wieczystym budynek przy ul. Tunelowej¹⁷². W początkowym okresie zapewne jako zbor ZKE.

1.3.6.4.4. Kościół Boży w Chrystusie¹⁷³

W dniu 2 lipca 1988 roku placówka Kościoła Bożego w Chrystusie w Międzyzdrojach powołała placówkę zboru w Dębnie Lubuskim. Zgromadzenia wspólnoty odbywać się miały w prywatnym mieszkaniu członkini zboru Jadwigi Lech przy ul. Grunwaldzkiej 59. Kierownikiem zboru został dotychczasowy sekretarz Kościoła z Międzyzdrojów Tomasz Wołoch tam zamieszkały¹⁷⁴. Istnienie tej placówki było efemeryczne, bowiem w dokumentach z 1992 roku wspomina się istnienie na terenie województwa wyłącznie zboru Kościoła w Międzyzdrojach, którym kierował pastor Marek Grządko. Jego prywatne mieszkanie przy ul. Chrobrego 5 było siedzibą zboru¹⁷⁵. Obecnie zbor Kościoła ma także swoją placówkę w Gorzowie.

167 *Chrzcziny*. Ziemia Gorzowska nr 27 z 1 VII 1988.

168 APG, UWG, sygn. 1392, pismo KZZ „Betezda” do UM w Gorzowie, 15 V 1989.

169 Tamże, pismo Naczelnej Rady Kościoła Zielonoświątkowego do UW, 13 IX 1995.

170 *Dar zboru zielonoświątkowców*. Gazeta Lubuska nr 1 z 2 I 1990.

171 D. F r a t c z a k, *Religijna ekstaza*. Ziemia Gorzowska nr 32 z 12 VIII 1993.

172 APG, UWG, sygn. 1393, odpis księgi wieczystej Kw. nr 17902, 15 IV 1997; tamże, zaświadczenie UW w Gorzowie nr SO-II-5710/46/97, 8 V 1997.

173 Kościół Boży w Chrystusie został wpisany do rejestru Kościołów i związków wyznaniowych dnia 31 stycznia 1990 roku. Kościół o charakterze zielonoświątkowym. Wcześniej funkcjonował jako stowarzyszenie religijne. APG, UWG, sygn. 1441, pismo KBwCh do UW w Gorzowie, 7 II 1992.

174 Tamże, pismo KBwCh w Międzyzdrojach do UW w Gorzowie, 2 VII 1988.

175 Tamże, pismo KBwCh do UW w Gorzowie, 7 II 1992.

1.3.6.5. Ewangeliczny Zbór Braterski¹⁷⁶

Na początku października 1988 roku Rada Starszych Ewangelicznego Związku Braterskiego z siedzibą w Szczecinku powołała do życia Ewangeliczny Zbór Braterski w Gorzowie. Decyzja ta podyktowana była faktem, iż w tym rejonie mieszkało już ponad 30 członków tego wyznania. Tymczasową siedzibą zboru zostało mieszkanie przy ul. Spychalskiego 5/2. Niewiele ponad rok od momentu zainaugurowania działalności zboru w Gorzowie wspólnota uroczyście uruchomiła dom modlitwy przy ul. Wiejskiej 11 (3 XII 1989). We wrześniu 1993 roku w siedzibie zboru utworzono punkt katechetyczny¹⁷⁷.

W momencie utworzenia gorzowskiego zboru przyłączono do niego istniejącą od kilku miesięcy placówkę w Sarbiewie, zaś w roku 1992 podlegała mu również placówka w Pile¹⁷⁸.

Pierwszym kaznodzieją zboru wybrano w roku 1988 brata Józefa Fąferko. W roku 1992 został nim Jan Zabój (wcześniej członek Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego), zaś od 1 lutego 1994 obowiązki te pełnił Ludwik Skworczyński¹⁷⁹.

1.4. Wyznania chrześcijańskie nietrynitarne

1.4.1. Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego¹⁸⁰

Najwcześniejszy znany mi zapis dotyczący Badaczy Pisma Świętego w Gorzowie pochodzi z maja 1946 roku. Wykazywali się dużą aktywnością misyjną, chodząc po domach. Pod ich adresem formułowano zarzuty o pozyskiwanie nowych wyznawców przy wykorzystaniu środków finansowych. Takie same inkryminacje kierowano pod adresem Świadków Jehowy. Ich budząca podejrzliwość władz aktywność oraz rozpowszechniana przez nich literatura, którą oceniano jako szkodliwą i antypaństwową, sprawiała, iż byli w grupie wyznań, którymi szczególnie interesował się aparat bezpieczeństwa¹⁸¹.

176 Związek z siedzibą w Szczecinku został wpisany do rejestru związków wyznaniowych UdSW decyzją z 12 listopada 1987 roku.

177 APG, UWG, sygn. 1391, pismo EZB w Szczecinku do UW w Gorzowie, 3 X 1988; tamże, pismo EZB do UW, 17 X 1992; tamże, pismo EZB do UW, 31 I 1994.

178 Tamże, pismo EZB w Szczecinku do UW w Gorzowie, 3 X 1988; tamże, pismo EZB do UW, 17 X 1992.

179 Tamże, pismo EZB do UW, 17 X 1992; tamże, pismo EZB do UW, 31 I 1994.

180 Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego powstało w wyniku rozpadu Międzynarodowego Stowarzyszenia Badaczy Pisma Świętego, założonego przez Charlsa Russela, po jego śmierci w 1916 roku jako jeden z ruchów w tzw. trzeciej reformacji (czyli podziałów w protestantyzmie w Ameryce Północnej), w wyniku której wyłoniły się ruchy badackie. W Polsce Badacze działalność rozpoczęli według różnych źródeł w 1918 lub w 1927 roku. W PRL stosunki pomiędzy państwem a Zrzeszeniem zostały uregulowane w 1966 roku.

181 APG, ZM i MRN, sygn. 26, s. 95, Sprawozdanie sytuacyjne z działalności ZM w Gorzowie za miesiąc maj 1946; APG, SPG, sygn. 363, s. 161, Sprawozdanie referatu społeczno-politycznego ZM m. Gorzowa n. W. za miesiąc maj 1946; tamże, s. 179-181, Sprawozdanie referatu społeczno-politycznego ZM m. Gorzowa n. W. za miesiąc czerwiec 1946; APG, ZM i MRN, sygn. 79, s. 14; APG, SPG, sygn. 382, s. 25, pismo UWP ws działalności stowarzyszenia religijnego Badacze Pisma Świętego wzgl. Świadkowie Jehowy do starostów powiatowych i prezydentów miast wydzielonych oraz pełnomocników Rządu RP na Ziemi Lubuskiej; APG, ZM i MRN, sygn. 79, s. 16, pismo Wydziału Społeczno-politycznego ZM w Gorzowie do UW Poznańskiego Wódc. Ziemi Lubuskiej Oddział SP w Poznaniu, 31 V 1946.

Na podstawie znanych mi materiałów nie udało się ustalić osoby kierującej wspólnotą od momentu jej powstania. Być może był to Stanisław Laskowski, który był jej kaznodzieją w roku 1949¹⁸². Trudna do ustalenia jest również liczebność wspólnoty w latach 40. Często mylono ich bowiem ze Świadkami Jehowy, którzy wyłonili się z tego ruchu w roku 1931. Pierwsze pewne informacje pochodzą dopiero z okresu, gdy ich działalność w mieście wygasła. Jeszcze do marca 1951 roku Badacze, jak notowały władze, *byli żywotni*, choć stanowili najmniejszą z grup wyznaniowych. Było ich wówczas tylko 4, a *na skutek wystąpienia przewodniczącego Stanisława Laskowskiego oraz śmierci i wyjazdu pozostałych wyznawców zbór uległ samorozwiązaniu*¹⁸³.

W tym miejscu trzeba koniecznie zaznaczyć, iż Badaczy w sprawozdaniach władz Gorzowa określano albo jako *Związek Braci Wolnych* albo jako *Badaczy Pisma Świętego „Braci Wolnych”*. De facto jednak grup wyznaniowych o takich nazwach nie odnotowano w literaturze przedmiotu.

W samym Gorzowie ruch prawdopodobnie już się nie odrodził. Znane są natomiast informacje dotyczące zboru wspólnoty, który istniał w roku 1978 w Dębnie. Liczyła ona wówczas 7 członków, zaś w roku 1983 około 10 osób¹⁸⁴. Działała jeszcze w roku 1988, ale przed rokiem 1992 jej działalność wygasła. W tym okresie w Dębnie miejscem spotkań wspólnoty było prywatne mieszkanie przewodniczącego zboru Józefa Wachowskiego przy ul. Mickiewicza 27/3¹⁸⁵.

1.4.2. Świadkowie Jehowy

Obecność w Gorzowie Świadków Jehowy, podobnie jak Badaczy Pisma Świętego, odnotowano w dokumentach z maja 1946 roku. Jak wynika ze sprawozdań miesięcznych Zarządu Miejskiego, nie wzbudzając sympatii mieszkańców miasta, *chodzili po domach, werbując wyznawców przez broszurki i [...] subwencje pieniężne do 30.000 zł*¹⁸⁶. Wydaje się, iż ta ostatnia informacja dotycząca rzekomych „subwencji” powieliła jedynie obiegowe opinie i najprawdopodobniej nie miała nic wspólnego z rzeczywistością. Owe broszury czy też ulotki zawierały, z punktu widzenia ówczesnego państwa, treści niepożądane i choć *pozornie religijne [...] mogą raczej stworzyć niepożądane ujemne nastroje*¹⁸⁷. Akcje te jednak nie wywołały szerszego

182 Stanisław Laskowski ur. 4 IX 1902 w Stanisławowie, gdzie przed wojną pracował na poczcie, a po 1939 jako cieśla. Po przybyciu do Gorzowa w 1945 roku rozpoczął pracę na poczcie.

183 APG, PMRN, sygn. 1288, s. 38, Wykaz związków religijnych (stan na X 1951).

184 APG, UWG, sygn. 2061, s. 12, Informacja dotycząca ugrupowań religijnych i ich wpływu na kształtowanie postaw społeczno-politycznych ludności w województwie gorzowskim, 28 X 1983.

185 Tamże, sygn. 1448, Lista zborów, 1 I 1978; tamże, pismo Zrzeszenia Wolnych Badaczy Pisma Świętego do UW w Gorzowie, 12 II 1988; pismo ZWBPS do UW w Gorzowie, 15 II 1989.

186 APG, ZM i MRN, sygn. 26, s. 95, Sprawozdanie sytuacyjne z działalności ZM w Gorzowie za miesiąc maj 1946; tamże, sygn. 79 s. 16, pismo ZM w Gorzowie do UW Poznańskiego, 31 V 1946; APG, SPG, sygn. 363, s. 161, Sprawozdanie referatu społeczno-politycznego ZM m. Gorzowa n. W. za miesiąc maj 1946; tamże, s. 179-181, Sprawozdanie referatu społeczno-politycznego ZM m. Gorzowa n. W. za miesiąc czerwiec 1946; J. S i k i, *Jak obywatele Teokracji szpiegowali na rzecz Ameryki. Świadkowie Jehowy w świetle dokumentów archiwalnych*. Ziemia Gorzowska nr 18 z 2000, s. 18-19.

187 APG, ZM i MRN, sygn. 79, s. 14; APG, SPG, sygn. 382, s. 25, pismo UW Poznański ws. działalności stowarzyszenia religijnego Badacze Pisma Świętego wzgl. Świadkowie Jehowy do Starostów

zainteresowania społecznego, a wręcz przeciwnie społeczność miasta odnosiła się do nich z niechęcią, a czasami nawet z wrogością¹⁸⁸. Mimo to jednak intensywna działalność misyjna z czasem zaczęła przynosić efekty, choć wahania liczby członków wspólnoty budzić muszą niekiedy zastanowienie. W czerwcu 1947 roku było w Gorzowie około 150 Świadków Jehowy¹⁸⁹, a pół roku później liczba ta nawet się podwoiła¹⁹⁰. Do końca 1948 roku spadła jednak do około 100 osób¹⁹¹.

Świadkowie Jehowy nie posiadali w Gorzowie początkowo własnego miejsca spotkań. W roku 1946 jego rolę spełniało prywatne mieszkanie w domu przy ul. Mieszka I 21¹⁹². W maju 1949 roku do celów religijnych wykorzystywali już dwa mieszkania, *zbierają się 2 razy w tygodniu przy ul. Grobli 2 na zebrania religijne, gdzie omawiane są sprawy kolportowania broszur i werbowania członków* – podawano w sprawozdaniu prezydenta miasta – *Drugie ognisko sekty znajduje się przy ul. Wasilewskiej* [obecnie ul. Sikorskiego], *gdzie odbywa się studiowanie Biblii*¹⁹³.

Od momentu pojawienia się w mieście Świadkowie Jehowy stanowili obiekt dużego zainteresowania organów ścigania, co było wynikiem ich stosunku do instytucji państwa, który władze Gorzowa określały w połowie 1947 roku jako nieprzychylny¹⁹⁴, choć lektura innych dokumentów skłania jednak do sformułowania tezy, iż w tym okresie był on raczej ambiwalentny, co wynikać mogło z ich nieskrywanej niechęci do Kościoła rzymskokatolickiego. W grudniu tegoż roku władze miasta pisały o ich lojalności względem państwa¹⁹⁵.

Powiatowych i Prezydentów Miast Wydzielonych oraz Pełnomocników Rządu RP na Ziemi Lubuskiej.

188 APG, ZM i MRN, sygn. 27, s. 71, pismo ZM w Gorzowie do Starosty Powiatowego w Gorzowie, 10 XII 1947.

189 Tamże, s. 44-45; APG, SPG, sygn. 1326, s. 20, pismo ZM w Gorzowie do UW w Poznaniu, 13 VI 1947.

190 W powiecie i mieście Gorzów było wówczas 450 Świadków Jehowy. Było to w owym czasie najliczniejsze skupisko tego wyznania na Ziemi Lubuskiej.

191 APZG, UWPEG, sygn. 33, s. 16, Sprawozdanie sytuacyjne za IV kwartał 1948.

192 APG, ZM i MRN, sygn. 27, s. 47, pismo Zarządu Nieruchomości Miejskich w Gorzowie do działu administracyjnego ZM w Gorzowie, 4 VI 1946.

193 Tamże, sygn. 30, Sprawozdanie prezydenta miasta za maj 1949.

194 Ocena ta wynikała z faktu, iż *nie uznają wojska i służbę wojskową będą odbywać tylko pod przymusem i munduru wojskowego nie wdzieją, jak również nie przyjmą żadnej broni*. Ale nie był to jedyny powód. Występowali przeciw władzy państwowej także dlatego, iż ich zdaniem była ona dziełem szatana i np. meldując się w Biurze Ewidencji Ludności, jako przynależność państwową podawali: *Teokracja (Władza Boga) jakkolwiek są to bez wątpienia obywatele polscy. Dopiero na zwrócenie im uwagi, że mogą być ujęci w ewidencji cudzoziemców zgadzają się na poprawienie tej rubryki na przynależność państwową polską*. Doprowadziło to ZM w Gorzowie do wniosku, iż stosunek władz nie powinien być przychylny dla stowarzyszenia, gdyż *nie jest pożądanym, aby to stow. wzrastało na sile* (APG, ZM i MRN, sygn. 27, s. 44-45; APG, SPG, sygn. 1326, s. 20, pismo ZM w Gorzowie do UW w Poznaniu, 13 VI 1947).

195 W dokumencie z grudnia 1947 roku czytamy: Stosunek ich do państwa jest lojalny nie uznają wojny i wojska, ponieważ noszenie broni jest im przez ich religię zakazane. Twierdzą, że ich fundusze składają się jedynie z dobrowolnych składek członków Prawdopodobnie otrzymują zasiłki pieniężne z Ameryki, gdzie znajduje się ich władza naczelna. APG, ZM i MRN, sygn. 27, s. 71, pismo ZM w Gorzowie do starosty powiatowego w Gorzowie, 10 XII 1947.

Ocena ta mogła mieć związek ze zorganizowanym w Gorzowie w dniach od 17 do 19 października 1947 roku zjazdem Świadków Jehowy. Zakończyło go zebranie członków zrzeszenia, które odbyło się w sali sportowej OM TUR przy ul. Kosynierów Gdyńskich. W jego trakcie w jednym z wystąpień bardzo ostro zaatakowano Kościół katolicki i jego duchowieństwo. Stało się to bezpośrednią przyczyną opuszczenia sali przez zebranych. W konsekwencji jednak nastroje uległy eskalacji i w kierunku okien i drzwi sali zaczęto rzucać kamienie. Uszkodzeniu uległa również aparatura megafonowa. Sytuację opanowano po przybyciu na miejsce zajęcia milicji oraz pracowników UB¹⁹⁶. Winą za napad na lokal, w którym konferowali Świadkowie Jehowy władze bezpieczeństwa obarczyły grupę młodzieży z Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży oraz harcerzy i uczniów gimnazjalnych¹⁹⁷.

Na długie lata kres jawnej działalności Świadków Jehowy, jak się później okazało, położył *Dekret o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach* z 5 sierpnia 1949 roku. Nałożył on na wszystkie istniejące w Polsce związki wyznaniowe obowiązek rejestracji. Obowiązkiem tym objęto naturalnie i Świadków Jehowy, których sytuacja prawna jeszcze w okresie międzywojennym nie była uregulowana. Wydano wówczas gros decyzji zmierzających do ograniczenia ich działalności. Między innymi pozbawiono debitu pocztowego wydawnictw jehowitów. Z chwilą wejścia w życie sierpniowego dekretu kierownictwo tegoż wyznania złożyło stosowny wniosek o legalizację. Jednak decyzją Urzędu do Spraw Wyznań z 2 lipca 1950 roku wniosek ten odrzucono. U podstaw takiej decyzji leżały, jak to uzasadniły władze, sprzeczności ideologii wyznania z obowiązującą wówczas zasadą wolności sumienia i wyznania, jak i przyczyny formalnoprawne. W całym kraju przekazano na Skarb Państwa majątek Świadków Jehowy. W Gorzowie odebrano im lokal, w którym się spotykali, przy ul. Grobli 2.

W atmosferze sierpniowego dekretu Świadkowie Jehowy początkowo zaniechali organizowania wspólnych spotkań religijnych. Jednak na początku 1950 roku ich działalność zaczęła się odradzać, ale wspólnota konspirowała swą działalność, ściśle chroniąc informacje dotyczące współwyznawców¹⁹⁸. Zdaniem władz dowodem nielegalnej działalności wspólnoty było prezentowanie jednolitego stanowiska w odniesieniu do sytuacji w kraju¹⁹⁹. Przykładem miał być identyczny negatywny stosunek Świadków Jehowy do Narodowego Plebiscytu Pokoju²⁰⁰.

196 APG, SPG, sygn. 1326, s. 50 i n., Meldunek nadzwyczajny do Głównej Inspekcji Ministerstwa Ziemi Odzyskanych, 21 X 1947; APG, ZM i MRN, sygn. 25 s. 154, Sprawozdanie sytuacyjne ZM miasta Gorzowa za miesiąc październik 1947.

197 *Biuletyny informacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. 1947*, tom 1, Warszawa 1993, s.205.

198 APG, PMRN, sygn. 1064, s. 302, Sprawozdanie sytuacyjne za I kwartał 1950; tamże, s. 363, Sprawozdanie sytuacyjne za II kwartał 1950.

199 Tamże, sygn. 1288, s. 7-8, Sprawozdanie z przebiegu Narodowego Plebiscytu Pokoju i wypowiedzi poszczególnych wyznawców.

200 Członkowie byłego kierownictwa wspólnoty nie podpisali Narodowego Plebiscytu Pokoju (Piniowski, Pawlaczyk, Piechanowski, Ler i Cecylia Nowicka). Z przekazów władz miejskich wynika, iż uzasadniali to następująco: *nie będą służyć dwóm bogom, bo o wojnie czy pokoju decyduje Bóg Jehowa a nie ludzie żyjący na ziemi, pomimo, że agitatorzy opierali się na dowodach, że o wojnie czy pokoju decydują ludzie. Oni wyciągali biblie swoje i zaczęli czytać przykazania swego Boga Jehowy.*

W roku 1950 sporządzony został przez miejscową administrację wykaz członków wspólnoty. Zawierał on jedynie 33 nazwiska osób²⁰¹, które mimo nasilającej się inwigilacji i represji zdecydowała się na działania w ramach wspólnoty. Z tego wykazu wiemy także, iż ostatnim przed „delegalizacją” przewodniczącym gorzowskiego zboru był Jan Piniewski²⁰². W pracy kaznodziejskiej wspierał go wówczas także pracownik PKP Marian Pawlaczyk²⁰³.

Pierwsza połowa lat 50. XX stulecia to dla Świadków Jehowy przede wszystkim okres nasilonych represji. Oskarżano ich o działalność szpiegowską na rzecz USA, działania rozkładowe, zmuszono ich do odbywania służby wojskowej, opornych aresztowano. Na terenie województwa zielonogórskiego, jak udało mi się ustalić, na początku dziesięciolecia przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Zielonej Górze toczyło się kilka procesów przeciwko Świadkom Jehowy²⁰⁴. Zarzucano im ponadto organizowanie zebrań, przechowywanie i rozpowszechnianie nielegalnej literatury oraz utrzymywanie kontaktów organizacyjnych z kierownictwem obwodu²⁰⁵. Z gorzowskiego środowiska Świadków Jehowy represje dotknęły Jana Piniewskiego, którego uwięziono²⁰⁶. Nie dotarłem do dokumentów świadczących o toczącym się przeciwko niemu procesie ani o ewentualnym wyroku. Znana mi natomiast sprawa jednego ze Świadków Jehowy z powiatu kożuchowskiego zakończyła się karą pozbawienia wolności na lat 4²⁰⁷.

Mimo relatywnie silnych restrykcji nie doprowadzono do całkowitego rozbięcia istniejących wspólnot. W maju 1956 roku, według informacji lokalnych władz, w Gorzowie było około 40 Świadków Jehowy, którzy spotykali się w mieszkaniu Adama Ziółkowskiego przy ul. Armii Czerwonej 10. Działalność w konspiracji wymagała jednak częstych zmian miejsca spotkań. Były nimi również mieszkania Fedorowicza przy Jagiellończyka 4, Skotarczyka przy Mieszka I 50 oraz Paszkiewicza przy Mieszka I. *Najczęściej spotykaną formą propagandy Jehowców to są*

Władze oceniały ich jako mało wykształconych i mało świadomych, ale *biblie swoje to znają na pamięć i opierają się tylko na swoich bibliach*. W Gorzowie członkowie sekty zbierali się potajemnie w mieszkaniach prywatnych, gdzie *dostają wskazówki jak mają postępować*. Tamże, sygn. 1288 s. 7-8, Sprawozdanie z przebiegu Narodowego Plebiscytu Pokoju i wypowiedzi poszczególnych wyznawców.

201 Tamże, sygn. 41, s. 36-37, Wykaz związków religijnych.

202 Jan Piniewski ur. 30 IV 1903 w Trzeboku pow. Inowrocław. Do wybuchu wojny pracował jako handlarz w Prędocinie pow. Inowrocław. W czasie wojny jako siodlarz w Inowrocławiu i Bydgoszczy w firmie „Waser”. W 1945 zamieszkał w Chwałęcicach, zaś w 1947 przeniósł się do Gorzowa.

203 Marian Pawlaczyk ur. 2 II 1918 w Nowym Mieście nad Wartą pow. Jarocin. Przed wojną i w jej czasie pracował jako stolarz, najpierw w Nowym Mieście później w Poznaniu. W 1945 roku skierowano jako pracownika PKP z *Chodź* (tak w dokumencie, prawdopodobnie chodzi o Chodzież) do Gorzowa.

204 Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej w Zielonej Górze (obecnie: Instytut Pamięci Narodowej w Poznaniu, dalej IPN w Poznaniu), Wojskowy Sąd Rejonowy w Zielonej Górze (dalej WSR), akta procesowe, sygn. Sr. 43/50, s. 3, 20, 31, 35.

205 IPN w Poznaniu, Sąd Wojskowy w Zielonej Górze, akta procesowe, sygn. IV.K.110/1955, s. 318-319; tamże, sygn. IV.K. 103/1955, t. III, s. 327.

206 APG, UWG, sygn. 1377, pismo PMRN do PWRN, Gorzów 25 VII 1956.

207 IPN w Poznaniu, WSR, akta procesowe, sygn. Sr. 43/50, s. 72.

odwiedziny u osób prywatnych, szczególnie wśród innych protestantów [...] poza tym odwiedzają rodziny robotnicze²⁰⁸.

Na fali odwilży popaździernikowej Urząd do Spraw Wyznań wystąpił z propozycją uregulowania statusu prawnego wyznania. Wcześniej jednak inicjatywy wykazały w tej materii władze bezpieczeństwa. W połowie 1956 roku pisano w jednym z dokumentów: *należy nasilić agenturę mającą dotarcie do wpływowych środowisk sekty, by w sposób bardzo dyskretny, ostrożny i nienarzucający się starała się forsować tendencje legalizacyjne wśród aktywu sekty św. Jehowy*²⁰⁹. W tym miejscu rodzi się pytanie: jaki cel przyświecał władzom bezpieczeństwa? Jak się wydaje działania te wymierzone były w Kościół rzymskokatolicki. Jednak w trakcie rozmów z przedstawicielami Świadków Jehowy nie doszło do konsensusu. W efekcie 20 października 1958 roku, już po raz drugi, odmówiono im prawa do legalności.

Powodem tego stanu rzeczy mógł być ich nadal niechętny stosunek do władz i ustroju państwa. Jak donosiła w grudniu 1956 r. agentura *mająca dotarcie do członków sekty „Świadków Jehowy” [...] członkowie tej sekty zamierzają nie brać w ogóle żadnego udziału w wyborach*²¹⁰. Mało tego, nawoływali do bojkotu wyborów. Takie przypadki odnotowano m.in. na terenie powiatów skwierzyńskiego i żarskiego²¹¹. Ci z kolei Świadkowie Jehowy, którzy musieliby głosować, zamierzali skreślać z list członków PZPR, *gdyż – jak uzasadniali – takie stanowisko jest wszystkich członków sekty „Świadków Jehowy” po to, aby jak najmniej wybrano członków PZPR, gdyż w wypadku zwycięstwa w wyborach PZPR uzyskane obecnie swobody zostaną ograniczone i znów „Świadkami Jehowy” zapełnią się więzienia*²¹².

Z czasem jednak szykany stosowane wobec nich zaczęły odnosić skutek, bowiem na przykład w roku 1961 zaobserwować możemy pewne efekty stosowanych represji. Wówczas spośród 300 Świadków Jehowy mieszkających na terenie powiatu 53 wzięło udział w wyborach w obawie przed utratą pracy²¹³.

Według danych, którymi dysponowały lokalne władze, w roku 1965 na terenie miasta i powiatu mieszkało około 500 Świadków Jehowy. Z tej liczby 120 w samym Gorzowie²¹⁴. W jej obliczu zaskakujące wydawać się muszą dane pochodzące z następnego roku. Wówczas bowiem w mieście i powiecie mieszkać miało zaledwie 153 dorosłych Świadków Jehowy²¹⁵.

208 APG, UWG, sygn. 1377, pismo PMRN do PWRN, Gorzów, 17 V 1956; tamże, pismo PWRN do UdSW, 16 VI 1965.

209 Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie, Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego, sygn. 194, Uzupełnienie do sprawozdania Woj. Urzędu [Bezpieczeństwa Publicznego] za II kwartał b.r., 26 VII 1956.

210 Archiwum Państwowe w Zielonej Górze Oddział w Wilkowie (dalej APW), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej KW PZPR), sygn. 36/VI/105, Meldunek specjalny nr 1 dot. sytuacji w okresie przedwyborczym na terenie województwa zielonogórskiego, 22 XII 1956 r.

211 Tamże, Meldunek specjalny nr 2 dot. sytuacji w okresie przedwyborczym na terenie woj. zielonogórskiego.

212 Tamże.

213 APG, UWG, sygn. 1377, Informacja o działalności sekty Świadków Jehowy na terenie województwa, 29 IV 1961.

214 Tamże, pismo PWRN do UdSW, 16 VI 1965.

215 Tamże, Notatka służbowa, 15 IX 1966.

W latach 80. polityka władz wobec tego wyznania była już dość liberalna, bo choć związek oficjalnie nie istniał, to zezwalano mu na organizowanie zgromadzeń religijnych. W 1984 roku na terenie województwa Świadkowie Jehowy posiadali 14 placówek. Trzy lata później struktura ta uległa dalszemu rozwojowi. Na terenie miasta Świadkowie byli ujęci w ramy 4 zborów: Zawarcie, Zachód, Północ, Widok. Każdy z nich podzielony był na ośrodki, 4 lub 5. Ogółem w Gorzowie było takich ośrodków 18. Skupiały one wówczas łącznie 229 głosicieli²¹⁶. Na terenie województwa gorzowskiego Świadkowie Jehowy posiadali także ośrodki w Barlinku, Choszczynie oraz Dębnie.

Status prawny Świadków Jehowy został uregulowany na fali rozpoczynającego się procesu przebudowy ustroju państwa. W roku 1989 zostali zarejestrowani jako: *Strażnica Towarzystwo Biblijne i Traktatowe, Zarejestrowany Związek Wyznania Świadków Jehowy w Polsce*.

Na początku lat 90. Świadkowie Jehowy posiadali w Gorzowie trzy Sale Królestwa przy ul. Taszyckiego 9, Krańcowej 25 oraz Śląskiej, a 2 tys. członków wyznania skupionych było w 8 zborach. W tym czasie także rozpoczęli oni pracę nad budową okazałej świątyni na przyznanej im przez władze miasta parceli u zbiegu ul. Okólnej i Pomorskiej, którą otwarto w 1996 roku²¹⁷. Obecnie stanowią pod względem liczby wyznawców trzecie wyznanie w Polsce.

1.4.3. Świecki Ruch Misyjny „Epifania”²¹⁸

Pierwsza znana mi wzmianka dotycząca Świeckiego Ruchu Misyjnego „Epifania” dotyczy stanu organizacyjnego wspólnoty na dzień 31 grudnia 1977. Przewodniczącym i duchownym był wówczas Marian Mintura mieszkający w Gorzowie. Jego mieszkanie przy ul. 30 Stycznia 6/4 było siedzibą Ruchu²¹⁹. W roku 1979 zбір liczył 18 członków, w tym 6 mieszkających w Gorzowie (pozostali głównie w Kamieniu Wielkim i Małym koło Witnicy)²²⁰. Funkcję przewodniczącego M. Mintura pełnił do połowy 1983 roku, kiedy to wyprowadził się z Gorzowa²²¹. W tym czasie Ruch liczył 20 dorosłych osób²²². Jednak w informacji przesłanej do UW o stanie Zboru w Gorzowie na dzień 31 XII 1983 M. Mintura nadal występuje jako przewodniczący i siedziba Ruchu nadal mieści się w Gorzowie²²³.

216 Tamże, sygn. 1378, Wykaz zborów na terenie województwa gorzowskiego (b.d.). W połowie lat 80. Wzmocnionymi rejonami aktywności Świadków Jehowy były obok Gorzowa, Strzelce Krajeńskie, Dębno, Słubice i Kostrzyn. Tamże, sygn. 1451, Struktura organizacyjna kościołów i związków wyznaniowych w woj. gorzowskim: cz. IX: inne wyznania (1987).

217 *Królestwo na Dolinkach*. Gazeta Zachodnia nr 109 z 11-12 V 1996.

218 Odłam ruchu Badaczy Pisma Świętego. Pod koniec lat 80. w Polsce była jego największa wspólnota w Europie.

219 APG, UWG, sygn. 1431, pismo Zarządu Głównego Świeckiego Ruchu Misyjnego „Epifania” w Poznaniu do UW w Gorzowie, 20 I 1978.

220 Tamże, Notatka służbowa, 14 III 1979.

221 Tamże, Notatka służbowa, 3 VIII 1983.

222 Tamże, sygn. 2061, s. 12, Informacja dotycząca ugrupowań religijnych i ich wpływu na kształtowanie postaw społeczno-politycznych ludności w województwie gorzowskim, 28 X 1983.

223 Tamże, sygn. 1431, pismo Zarządu Głównego Świeckiego Ruchu Misyjnego „Epifania” w Poznaniu do UW w Gorzowie, 14 I 1984.

W roku 1992 siedzibą „Epifanii” był już jednak Kamień Mały, a Ruch nie posiadał duchownego przewodniczącego. Kierowała nim wówczas sekretarz Elżbieta Mielcarek. W 1995 ziór liczył 11 wiernych²²⁴.

1.4.4. Jednota Braci Polskich²²⁵

W roku 1987 z inicjatywy Zbigniewa Lewandowskiego odbywały się regularne zebrania członków i sympatyków Jednoty w Kłodawie. Grupa ta jednak była zbyt mała, aby doszło wówczas do utworzenia samodzielnego zboru²²⁶. Nastąpiło to dopiero na początku lat 90., kiedy powstał tu ziór „Chryścianie”. Odpowiedzialnym za jego działania był prezbyter Zbigniew Lewandowski. Siedzibą zboru było jego prywatne mieszkanie mieszczące się przy Mironickiej 4a²²⁷. Wysłane w połowie lat 90. pismo do sekretariatu Rady Jednoty w sprawie podania informacji na temat osoby odpowiedzialnej za ziór zostało bez odpowiedzi²²⁸.

2. Niechrześcijańskie związki wyznaniowe

2.1. Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego²²⁹

Najstarsza znana mi wzmianka o obecności w mieście przedstawicieli wyznania mojżeszowego po zakończeniu II wojny światowej pochodzi z kwietnia 1946 roku. Na ziemię zachodnie napływali oni głównie z ZSRR. Największe skupiska tej ludności powstały na Dolnym Śląsku i Pomorzu Zachodnim. Nie wszyscy oni jednak wiązali swoją przyszłość z nowym miejscem osiedlenia. Spora grupa podjęła decyzję o emigracji na Zachód lub do Palestyny²³⁰. Do pozostania w Polsce nie zachęcały nasilające się antysemitckie ekscesy.

Dostrzeżona przez władze miasta w kwietnia 1946 roku *niewielka grupa Żydów nie przejawiała żadnej aktywności*, co uzasadniano, iż *byli tu tylko przejazdem*²³¹. W

224 Tamże, pismo Zarządu Głównego Świeckiego Ruchu Misyjnego „Epifania” w Nowym Dworze mazowieckim do UW w Gorzowie, 20 IX 1995.

225 Powstała w 1934 roku nawiązując do tradycji arian oraz Braci Polskich działających na ziemiach polskich w XVI i XVII wieku. Związek wyznaniowy pod nazwą Jednota Braci Polskich został wpisany do rejestru stowarzyszeń i związków wyznaniowych z dniem 30 stycznia 1967 roku. Pod koniec lat 80. Jednota liczyła 150 wyznawców w całym kraju. APG, UWG, sygn. 1437, decyzja UdsW nr NK-426-21/3/67, 30 I 1967; *Jednota Braci Polskich*. Gazeta Lubuska nr 79 z 4 IV 1989.

226 Zgodnie ze statutem ognisko jako podstawowa jednostka organizacyjna zrzeszenia Jednoty winna liczyć minimum 7 osób. APG, UWG, sygn. 1437, Oświadczenie, 25 III 1987.

227 Tamże, JBP w Krakowie do UWG, 23 VI 1992; tamże, pismo UWG do Marcina Jurka Wójta gminy Kłodawa, 3 VII 1992.

228 Tamże, pismo UWG do JBP, 5 IX 1995.

229 Judaizm dotarł na tereny polskie w XI wieku. W okresie międzywojennym wyznawcy judaizmu w Polsce stanowili czwartą wspólnotę pod względem liczebności. W wyniku hitlerowskiej eksterminacji, a później nieprzychylnego stosunku do niej ludności polskiej oraz utworzenia państwa Izrael zdecydowana większość polskich Żydów opuściła kraj. Pod koniec lat 80. było w Polsce zaledwie 1800 wyznawców judaizmu.

230 Cz. O s ę k o w s k i, *Proces zasiedlania Ziemi Lubuskiej po II wojnie światowej*, Studia Zachodnie t. 5, pod red. Cz. O s ę k o w s k i e g o, Zielona Góra 2000, s. 13.

231 APG, SPG, sygn. 363, s. 153, Sprawozdanie za miesiąc kwiecień 1946.

połowie września 1947 roku na terenie miasta mieszkało 16 Żydów²³². Niektórzy jednak zatrzymali się tu na nieco dłuższy okres, bowiem według urzędowych szacunków z roku 1948 było ich tu około 90²³³. Nie czynili jednak wówczas starań o pozyskanie byłego majątku landsberskiej gminy żydowskiej²³⁴. Nie wykazywali również aktywności religijnej w celu zorganizowania w Gorzowie niezależnej gminy, uczestnicząc w nabożeństwach w innych miastach²³⁵.

Kolejne informacje źródłowe o Żydach w Gorzowie odnaleźć możemy pod koniec lat 60. Pojawiają się tu one w związku z prowadzoną przez władze kampanią związaną z wydarzeniami marca 1968 roku. W Gorzowie w tym czasie mieszkało czterdzieści osób pochodzenia żydowskiego (w całym województwie mieszkało ich czterystu)²³⁶. Nie jest to jednak wystarczająca informacja do uznania ich za wyznawców judaizmu. Niemniej jednak także i na Ziemi Lubuskiej miały miejsce, choć nie na taką skalę jak w dużych miastach kraju, zmiany na stanowiskach kierowniczych i wyjazdy emigracyjne na zachód lub do Izraela. Zmiany personalne dotknęły w województwie zielonogórskim 70 osób z aparatu kierowniczego, zaś 140 osób wyjechało stąd na zachód, w tym do Izraela 22 osoby²³⁷.

2.2. Muzułmański Związek Religijny²³⁸

W świetle funkcjonujących już wyników badań, jakie przeprowadziła przed laty Zofia Nowakowska, należy stwierdzić, iż mniejszością wyznaniową, która w mieście pojawiła się najwcześniej, a właściwie, której obecność w Gorzowie jesteśmy w stanie udokumentować jako pierwszej, była ludność wyznania muzulmańskiego (Muślini – spolonizowani Tatarzy). Osiedlili się oni również i na pozostałym obszarze ziem zachodnich i północnych. Łącznie grupa, która zamieszkała nad Odrą, Wartą i na Pomorzu, liczyła około 100 rodzin. Zdaniem Zofii Nowakowskiej w 1945 roku w Gorzowie osiedliło się 91 Tatarów. Przybyli tu jako przesiedleńcy z byłego województwa nowogródzkiego, w tym także z samego Nowogródka. W samym Gorzowie zamieszkali muzulmańscy duchowni: imam Sulejman Safarewicz oraz jego zastępca muezin Bekier Rodkiewicz (Radkiewicz)²³⁹, co przesądziło o tym, iż w przyszłości miasto stało się muzulmańską stolicą religijną Ziemi Zachodnich.

232 Tamże, sygn. 401, s. 457, pismo ZM w Gorzowie do SPG, 15 IX 1947.

233 APZG, UWPEG, sygn. 33, s. 16, Sprawozdanie sytuacyjne za IV kwartał 1948.

234 Nie wnosili m.in. pretensji co do pozostałych po żydowskiej gminie wyznaniowej zgłiszcz spalonej synagogi. Tamże, sygn. 92, pismo prezydenta miasta do UWPEG, 12 VII 1948.

235 J. Z y s n a r s k i, *Dzieje gorzowskich i kościołów i parafii*, w: *Gorzów 1945-1990*, pod red. S. C i e ś l i, Gorzów Wlkp. 1990, s. 126-127.

236 APW, KW PZPR, sygn. 36/VI/121, Informacja o rozmieszczeniu grup mniejszości narodowych w województwie zielonogórskim i ich współżyciu z ludnością polską.

237 Cz. O s ę k o w s k i, *Marzec 1968 na Ziemi Lubuskiej*, w: *Studia Zachodnie* nr 4, pod red. Cz. O s ę k o w s k i e g o, Zielona Góra 1999, s. 238.

238 Muzułmański Związek Religijny w Polsce. Związek religijny wyznawców islamu w Polsce grupuje głównie potomków Tatarów, którzy osiedlili się w końcu XIV wieku w księstwie litewskim. W 1987 związek dzielił się na 6 gmin, w tym w Gorzowie.

239 Choć nie jest pewne, czy osiedli oni w Gorzowie już w 1945 roku. Wtedy bowiem Rodkiewicz osiadł w Stargardzie Szczecińskim. Najpóźniej jednak w 1946 przeniósł się do Gorzowa.

Na stałe w Gorzowie pozostał jednak tylko B. Rodkiewicz. S. Safarewicz przeniósł się ostatecznie do Wrocławia. W tym czasie na ziemiach zachodnich i północnych powstała jeszcze jedna gmina tego wyznania, ale jej żywot był efemeryczny i centrum religijnym muzułmanów na tym obszarze został Gorzów. Według informacji gorzowskiego Starostwa Powiatowego w połowie września 1947 roku na terenie miasta mieszkało 35 Tatarów²⁴⁰. Na terenie całego powiatu było ich 41²⁴¹. Jednak według szacunków władz z końca roku 1948 w mieście mieszkało już 150 osób wyznania muzułmańskiego²⁴². Liczba ta jednak nie była stała i już kilka lat później odnotowano jej znaczny spadek. I gdy w październiku 1951 roku, władze dokonywały oceny ich działalności, postrzegani byli jako niepowiązani organizacyjnie i *uprawiających swój kult religijny indywidualnie*. Wówczas to, według szacunków władz, w Gorzowie mieszkało ich zaledwie 18²⁴³. Mimo to Gorzów uczyniono nieformalną stolicą zachodniopomorskiej gminy muzułmańskiej, zaś B. Rodkiewicz w swoim własnym mieszkaniu na czas świąt urządzał dom modlitwy²⁴⁴. Fakt stołeczno – choć z pewnością nieformalnego – charakteru miasta potwierdzać zdaje się to, iż przybywał do Gorzowa, by celebrować świąteczne nabożeństwa również i imam S. Safarewicz. Po jego śmierci w 1955 roku obowiązki imama przejął B. Rodkiewicz. Oficjalnie jednak mianowany nim został dopiero w 1960. Wówczas także rozpoczęto czynić starania o formalne utworzenie gminy. 12 grudnia 1959 Wydział do Spraw Wyznań PWRN w Zielonej Górze zaakceptował te starania, wydając zgodę na jej utworzenie²⁴⁵.

W roku 1979 do gorzowskiej gminy przyłączono większe skupiska muzułmanów z Wrocławia i Oleśnicy. Kilka lat później – 7 stycznia 1984 roku – z powodu małej aktywności religijnej szczecińska gmina podjęła decyzję o przyłączeniu do ośrodka w Gorzowie²⁴⁶. Ale silne związki ze Szczecinem gmina w Gorzowie miała już wcześniej, skoro od roku 1971 jej przewodniczącym był szczecinianin Ibrahim Miśkiewicz, zastępując pełniącego tę funkcję od 1960 roku gorzowianina Mustafę Szehidewicza²⁴⁷. Po śmierci Ibrahima w 1977 roku przewodniczącym gminy został jego syn Ali – również szczecinianin. Funkcję tę pełnił do początku lat 90, kiedy to przejęła ją Rozalia Aleksandrowicz z Gorzowa (1933–2008) – radna i właścicielka znanej firmy cukierniczej.

Ilu w momencie rejestracji wyznawców liczyła gorzowska gmina, nie udało mi się ustalić. Wiemy natomiast, ilu skupiała pięć lat później. Liczyła ona wówczas 218 osób. Z tej liczby 101 było mieszkańcami Gorzowa. Z powodu migracji ludności muzułmańskiej liczba jej wyznawców w następnych latach spadła. W 1973 na terenie całego woj. zielonogórskiego było zaledwie 28 rodzin muzułmańskich;

240 APG, SPG, sygn. 401, s. 457, pismo ZM w Gorzowie do SPG, 15 IX 1947.

241 Tamże, s. 459, pismo SPG do UWPEG, 7 X 1947.

242 APZG, UWPEG, sygn. 33, s. 16, Sprawozdanie sytuacyjne za IV kwartał 1948.

243 APG, PMRN, sygn. 1288, s. 38, Wykaz związków religijnych.

244 H. A n k i e w i c z, *Szkice gorzowskie*, Szczecin 1989, s. 84, 89.

245 APG, UWG, sygn. 1433, pismo PWRN WdSW do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Warszawie, 12 XII 1959.

246 Tamże, pismo MZW w PRL Warszawa do UdSW w Warszawie, 11 IV 1984

247 Na pewno przewodniczącym był do roku 1968.

z tego 20 w Gorzowie, 5 w Witnicy oraz 3 w Krośnie Odrzańskim²⁴⁸. W roku 1983 Związek skupiał w gminie około 20 osób (zapewne chodzi o mieszkańców miasta)²⁴⁹. W 1985 roku cała gmina skupiała 168 osób.

Śmierć imama B. Rodkiewicza – 23 stycznia 1987 roku – stała się początkiem końca Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie. Co prawda w marcu 1987 roku zorganizowano w Gorzowie rozszerzone zebranie gminy, na którym pozytywnie oceniono dotychczasową działalność²⁵⁰, to jednak nie zahamowano w ten sposób procesu stopniowej agonii. Przez pewien czas jeszcze odbywały się tu praktyki religijne spełniane przez duchownych przyjeżdżających z gmin w Białymstoku lub w Gdańsku.

W 1993 roku w Gorzowie mieszkało 41 osób z rodowodem muzulańskim i jak pisali w liście do władz wojewódzkich dr Ali Miśkiewicz – przewodniczący gminy oraz Ewa Mucharska – jej sekretarz – *pomimo że nie ma imama, nikt z członków gminy nie myśli o jej likwidacji bądź połączeniu z gminą muzulańską w Gdańsku czy Warszawie. Pragną, aby działała ona nadal, a jej praca sprowadza się do spotkań rodzinnych i towarzyskich*²⁵¹. O losach gminy miał zdecydować Walny Zjazd Członków, na którym nie podjęto decyzji o samorozwiązaniu gminy, skoro w dniach 26-27 sierpnia 1995 roku była ona organizatorką ogólnopolskiego zjazdu Tatarów z okazji jubileuszu 50-lecia ich osiedlenia się na ziemiach zachodnich i północnych. I jak donoszono w lokalnej prasie, rolę gospodarza pełniła Róża Aleksandrowicz – przewodnicząca gminy obejmującej województwa gorzowskie, koszalińskie, pilskie, poznańskie, szczecińskie i zielonogórskie²⁵².

2.3. Stowarzyszenie Buddyjskie Karma Kagyu²⁵³

Stowarzyszenie zostało zarejestrowane 20 maja 1987 roku przez gorzowski Urząd Wojewódzki jako trzecie w kraju kultywujące tradycje buddyzmu tybetańskiego²⁵⁴. Tymczasową siedzibą Stowarzyszenia zostało mieszkanie Pawła Frątczaka przy ul. Kościuszki 1d/8, który także został przewodniczącym ośrodka. Swą działalnością objęło ono województwo gorzowskie²⁵⁵. Karma Kagyu była drugim po muzulańskim wyznaniem niechrześcijańskim w Gorzowie.

248 APG, UWG, sygn. 1433, Notatka służbowa, 9 IV 1973.

249 Tamże, sygn. 2061, s. 12, Informacja dotycząca ugrupowań religijnych i ich wpływu na kształtowanie postaw społeczno-politycznych ludności w województwie gorzowskim, 28 X 1983.

250 P. R o g o y s k i, *Zebranie Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Gorzowie Wlkp.* Słowo Powszechne nr 59 z 25 III 1987.

251 APG, UWG, sygn. 1433, pismo Muzułmańskiego Związku Wyznaniowego w RP Gmina Wyznaniowa w Gorzowie do UW w Gorzowie, 26 I 1993.

252 *Złoty jubileusz Tatarów.* Gazeta Lubuska nr 200 z 29 VIII 1995; A. B o r a t c z u k, *Złota orda.* Ziemia Gorzowska nr 35 z 31 VIII 1995.

253 Powstało w 1984 roku. Nawiązuje do tradycji indyjsko-tybetańskiej mieszczącej się w kręgu szkoły Wadiraiana (Diamentowa Droga). W 1987 w Polsce istniało 6 ośrodków Stowarzyszenia.

254 APG, UWG, sygn. 1445, Decyzja UW w Gorzowie, Wz. 6814/5/87, 20 V 1987.

255 *Dwa nowe wyznania na mapie województwa.* Ziemia Gorzowska nr 23 z 5 VI 1987.

* * *

Po roku 1945 w krajobraz religijny miasta wpisało się obok Kościoła rzymskokatolickiego ponad dwadzieścia mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych. Niektóre z nich – jak być może mariawici w maju 1946 r. – pojawiły się w Gorzowie epizodycznie²⁵⁶. Inne wraz z upływem czasu wrażały w miasto, stając się zarazem elementem jego kultury.

Na podstawie znanych mi materiałów można pokusić się o wyodrębnienie trzech okresów w dziejach mniejszości wyznaniowych w Gorzowie. Pierwszy obejmujący lata 1945-1951. To okres charakteryzujący się napływem do miasta nowych mieszkańców, a wraz z nimi również pojawiania się nowych wyznań, których w tym okresie możemy naliczyć już ponad 10. Po roku 1951 proces ten został zahamowany, co z pewnością nie pozostaje bez związku z represyjną polityką państwa wobec wyznań mniejszościowych²⁵⁷. Po tym roku nie odnalazłem w dokumentach archiwalnych informacji dotyczących działalności nowych wyznań, przez ponad dwa dziesięciolecia. Działalność niektórych z istniejących dotąd zanikła. Zmiana tego stanu rzeczy nastąpiła wyraźnie z końcem lat 70., kiedy zaobserwować możemy wzmożoną działalność misyjną odradzających się wyznań, a także dotąd na terenie miasta niezorganizowanych lub niemających swych wyznawców.

W latach czterdziestych niekatolicy stanowili w Gorzowie społeczność nieliczną. Jeszcze we wrześniu 1945 roku władze miasta nie odnotowały przedstawicieli mniejszości wyznaniowych²⁵⁸. W marcu 1947 roku – według szacunku władz – wyznawców mniejszościowych kościołów i związków wyznaniowych było zaledwie 270²⁵⁹. Jednak w ciągu najbliższych kilkunastu miesięcy liczba ta szybko wzrosła, osiągając pod koniec 1948 roku blisko 650 osób²⁶⁰. Katolików w tym czasie jest w Gorzowie około 34 tys. Wyznania mniejszościowe obejmowały więc grupę niespełna 2% mieszkańców miasta.

W połowie 1949 roku w Gorzowie jest już tysiąc niekatolików²⁶¹. Na tym poziomie liczba ta utrzymuje się jeszcze przynajmniej do połowy następnego roku. Wówczas jak odnotowywały władze, na terenie miasta istniały już zbory następujących związków wyznaniowych: Polskiego Kościoła Chrześcijan Baptystów, Świadców Jehowy, Adwentystów Dnia Siódmego, Badaczy Pisma Świętego, Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej oraz Muzułmańskiego Związku Wyzna-

256 APG, SPG, sygn. 363, s. 161, Sprawozdanie Referatu Społeczno-politycznego ZM m. Gorzowa n. W. za miesiąc maj 1946. Czytamy w nim m.in.: *Kościół Mariawitów jak pogłoski w mieście o nim krążyły, de facto oficjalnie nie istnieje. Nie wyklucza to rzecz jasna jednak chwilowego choćby pobytu przedstawicieli wyznania w mieście.*

257 R. M i c h a ł a k, *Kościoły protestanckie i władze partyjno-państwowe w Polsce (1945-1956)*, dz. cyt., s. 108n.

258 Archiwum Akt Nowych, Ministerstwo Administracji Publicznej, sygn. 2465, s. 78, Sprawozdanie sytuacyjne z działalności Zarządu Miejskiego (dalej ZM) w Gorzowie (wrzesień 1945).

259 APG, ZM i MRN, sygn. 27, s. 27, Sprawozdanie sytuacyjne ZM w Gorzowie za miesiąc marzec 1947.

260 APZG, UWPEG, sygn. 33, s. 16, Sprawozdanie sytuacyjne za IV kwartał 1948.

261 Tamże, sygn. 119, s. 14n, Sprawozdanie miesięczne prezydenta miasta Gorzowa za czerwiec 1949.

niowego²⁶². Z tej grupy Adwentyści Dnia Siódmego, Baptysty oraz Świadkowie Jehowy postrzegani byli jako najaktywniej działający i najlepiej zorganizowani. Oni także posiadali w tym czasie swoje sale modlitw, którymi były przystosowywane do celów religijnych mieszkania, głównie pastorów lub starszych zboru²⁶³. Zaznaczyć należy, iż w zestawieniu tym pominięto obecność w mieście wiernych kościołów grekokatolickiego, prawosławnego oraz ewangelicko-augsburskiego.

Pod koniec lat 80. na terenie ówczesnego województwa gorzowskiego, według sprawozdań władz wyznaniowych, działało, łącznie z Kościołem rzymskokatolickim oraz Świadkami Jehowy, oficjalnie przez państwo nieuznawanymi – 16 wspólnot wyznaniowych. Były to ponadto placówki kościołów: prawosławnego, greckokatolickiego, ewangelicko-augsburskiego, polsko-katolickiego, nowoapostolskiego, chrystusowego, Chrześcijan Baptystów, Adwentystów Dnia Siódmego, Chrześcijan Dnia Sobotniego, Zjednoczony Kościół Ewangeliczny²⁶⁴, Świecki Ruch Misyjny „Epifania”, Zbór Chrześcijan Wspólnoty Zielonościwkowej²⁶⁵, Muzułmański Związek Wyznaniowy oraz Stowarzyszenie Buddyjskie „Karma Kagyu”.

Przełom dwóch ostatnich dziesięcioleci ubiegłego wieku i związana z nim zmiana systemu politycznego w Polsce wpłynęła na dalszy rozwój struktury wyznaniowej miasta i regionu. Nowe wyznania wyłoniły się m.in. ze Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego. Wśród nowych konfesji pojawili się w Gorzowie także wyznawcy Kriszny z ośrodka w Poznaniu²⁶⁶. Ich działalność misyjna na tym obszarze związana była z organizowanym w mieście festiwalem „Reggae na Wartą”. Nie założyli tu oni jednak samodzielnej placówki.

262 APG, PMRN, sygn. 1064, s. 363, Sprawozdanie sytuacyjne za II kwartał 1950.

263 Tamże, s. 231, Sprawozdanie sytuacyjne za I kwartał 1949.

264 Zbory w Gorzowie, Barlinku oraz placówka w Skwierzynie.

265 Zbór w Kostrzynie.

266 Towarzystwo zostało wpisane do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych na początku lat 90. W zapachu indyjskich kadzidełek. „Gazeta Lubuska” nr 245, 19 X 1992; D. F r a t c z a k, Głodnych nakarmić. Ziemia Gorzowska nr 17 z 29 IV 1993; Ścieżka pokoju. Gazeta Lubuska nr 161 z 14 VII 1993.